

naar een kerk met verbeelding

Eigentijds verstaan van christelijk geloof
in een postmoderne cultuur

Dick Tieleman

NAAR EEN KERK
MET VERBEELDING

*Over eigentijds verstaan van christelijk geloof
in een postmoderne cultuur*

Dick Tieleman

NARRATIO-CS

Dr. Dick Tieleman (1940) was van 1969-1973 gereformeerd predikant te Heinkenszand (Zld), van 1973-1988 studentenpredikant in Groningen en van 1988-2001 docent praktische theologie (pastoraat) aan de Protestantse Theologische Universiteit. Vanaf 2001 begeleidt hij in de noordelijke regio als pastoraal supervisor individuele leertrajecten voor predikanten en geestelijk verzorgers.

© 2019 Narratio-cum sociis,
Kwakernaat 10, 4205 PK Gorinchem.
www.narratio.nl
omslagillustratie: © 123RF.com stockphoto

Narratio-cum sociis is een uitgeverij, waar verhalen en ervaringen worden gedeeld, waardoor gelovige mensen elkaar bemoedigen en ondersteunen in het gemeenschappelijk invulling geven aan hartstochtelijk theologisch voortleven en voorleven! Iedereen die zich geïnspireerd weet en tot inspiratie geroepen voelt, is vrij om dit boekwerk door te geven!

Van dit boek zal mogelijk voor mensen met een visuele beperking ook een luister-editie beschikbaar komen bij www.passendlezen.nl (vroeger blindenbibliotheek gebeten).

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik en ter inspiratie zonder financieel oogmerk! Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist van de auteur, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

INHOUD

Inhoud	4
Woord vooraf	6
Deel I. Bijbelse traditie - woorden in beweging	7
1. Verbeelding als blikopener op geloven vandaag	8
2. Een oude prent die te denken geeft over geloofsvoorstellingen in beweging	11
3. Hoe bestaat God? - taal en beelden voor God in beweging	15
4. Over een God van verbeelding en een kerk van binnen naar buiten	18
5. Pinksteren, Babel en het geding om geloof en God	22
Deel II. De cultuur als vindplaats van spiritualiteit als beleefd en geleefd geloof	27
6. Kerk en cultuur als vindplaats van een nieuwe spiritualiteit - naar een creatieve doorstart voor de kerk van morgen	28
7. Secularisatie – crisis als herkansing voor het christelijk geloof - een kleine oefening in theologisch om-denken	34
8. Christelijk is heel wat meer dan kerkelijk - hoe een krimpende kerk zich gelovig rijk kan rekenen	39
9. Hoe religie secularisatie en een krimpende kerk overleeft - over herkomst en betekenis van religie tot vandaag toe	43
10. De Geest waait waarheen hij wil - compassie - in verbondenheid met de wereldreligies	47

Deel III. Gedenkwaardige geschiedenis en het beeld van God	51
11. Over geloofservaring in de achteruitkijkspiegel van geschiedenis en cultuur	52
12. ‘Oecumene der Verlichting’ en de messiaanse beweging hoe geschiedenis te (ge)denken geeft	55
13. God en zijn koninkrijk door tijd en geschiedenis heen	58
14. “God gaat zijn ongekende gang...” over veranderende taal en beelden voor geloven in God	63
15. De kerk tussen verdamping en metamorfose over veranderend geloof in een veranderende cultuur	67
Deel IV. De kerk als leergemeenschap een interessante paradox	73
16. De kerk moet blijven - maar hoe? naar een perspectief op geloven en kerk voor morgen	74
17. Naar een kerk als mozaïek een leerweg	78
18. Toekomst van de kerk kerk van de toekomst	81
19. Naar een kerk met verbeelding	
20. Betekenisverandering van geloof en godsdienst	85
samenvattende conclusie	89
Appendix. Om verder te lezen	97

Vooraf

Deze schetsen over geloof en kerk, cultuur en theologie zijn, hier en daar wat bewerkt, over een aantal jaren verschenen in 'Kerk in Stad', het PKN-kerkblad van de stad Groningen. Daaraan ontlenen ze het schetsmatige karakter, maar mogelijk ook hun verstaanbaarheid.

De kerk als gemeenschap van bezieling, bezinning en beraad staat dus centraal - met alle vragen rond de kramp over de krimp van kerken en een eigentijds verstaan van de christelijke geloofstraditie in cultuur en samenleving vandaag.

Dat verstaan is te typeren tegen een viertal decors: die van de bijbelse verhaaltraditie (I), de huidige cultuur als verstaanshorizon en vindplaats van spiritualiteit als beleefd en geleefd geloof (II), het decor van de recente geschiedenis en de vraag naar God (III) en, dit alles als opgave overwegend: de kerk als leergemeenschap naar morgen (IV).

Tenslotte, dit boekje - na in kleine oplage geproduceerd, nu digitaal opgemaakt - is heel geschikt voor 'kringloop'. Wie het in handen krijgt mag het vrolijk houden, b.v. om te kunnen onthouden waar het om draait of wat betekenisvol lijkt. Maar de ontvanger kan het ook vrolijk doorgeven aan een ander - of retourneren aan de auteur, die er nog wel een ander spoor voor weet.

Dick Tieleman

Groningen, december 2018

DEEL I. BIJBELSE TRADITIE

woorden in beweging

‘Verbeelding als blikopener op geloven vandaag’. Deze titel boven het eerste fragment in dit hoofdstuk mag voor het verstaan van de bijbelse verhalen vandaag misschien wel de kern heten (1). Het woord ‘verbeelding’ markeert hoe de bijbel naar taal en stijl een eeuwenlange overleveringsgeschiedenis weerspiegelt - ‘Gods oude plakboek’, zoals een bijbelwetenschapper het typeerde. Ook de lezer van nu heeft voor het verstaan ervan verbeelding als ‘blikopener’ nodig. Waar die verbeelding versteent of stolt, daar stukt de traditie en het verstaan ervan (2). Ook de vraag ‘hoe God bestaat’ (3) veronderstelt een verbeelding voorbij aan het onvruchtbare en abstracte gevecht over ‘bestaan of niet-bestaan’ van God (4). Tenslotte weerspiegelt de bijbelse profetie hoe, oude grenzen overschrijdend, samenleving en cultuur in beeld komen als beloftevolle wereld (5).

1. Verbeelding als blikopener op geloven vandaag

De krimp van kerk en godsdienst zou volgens velen wijzen op de verdamping van de christelijke geloofstraditie. Ik houd het op een verandering van betekenis en gestalte ervan. De christelijke geloofstraditie verwaait niet zomaar met de tijd, maar vraagt in elke tijd om interpretatie en krijgt zo in elke tijd een eigen betekenis en gestalte. Als kerk en godsdienst, ondanks hun inzet, de christelijke geloofstraditie niet meer aansprekend genoeg (b)lijken over te dragen, dragen mensen haar op andere wijze mee: in liefdevolle toewijding aan hun leefwereld als betekenisgeving en zingeving aan het leven. Een kerkblad met alle toewijding en activiteiten erin - en tegelijk ook wetend van die krimp - zet de lezer op dit spoor van een telkens zich vernieuwend verstaan. Maar om zonder kramp met de krimp om te gaan is het van belang terugkijkend en vooruitziend dat veranderingsproces zo scherp mogelijk in beeld te krijgen. Hoe is te verstaan dat het afnemend bereik van kerk en godsdienst niet samenvalt met verval van de christelijke geloofstraditie? Alvast kort samenvattend: De grote vraag is niet of er in de toekomst genoeg godsdienst overblijft om het geloof in God te redden, maar welke belangeloze liefde er te vinden en te koesteren is, die de liefde als verhaal van God in beeld kan brengen. Want niet de godsdienst, maar de liefde is de dragende drijver van de christelijke traditie.

Ooit schreef de theoloog Okke Jager een boek onder de titel 'De verbeelding aan het woord'. Hij beschreef daarin drie impasses voor het christelijk geloof: de onverstaanbaarheid, de onvoorstelbaarheid en de, daaruit resulterende, onverschilligheid. Impasses die, volgens Jager, vanuit de 'verbeelding' te doorbreken waren. Nadien bleef het thema van de verbeelding en die

van de impasses, gezien de krimp van kerk en godsdienst, volop actueel. Wat ging en gaat er, ondanks alle toewijding en inzet, mis met de aandacht voor geloof, kerk en godsdienst (even samengevat als ‘religie’); versneld in de laatste decennia, maar al enkele eeuwen in onrustige beweging? Kan een terugblik ons ook inzicht bieden en daarmee verstaan en uitzicht op de toekomst van geloof en geloof van de toekomst?

Tot de moderne tijd (‘moderniteit’), drie tot vier eeuwen geleden, aanbrak had de religie een vanzelfsprekende en centrale plaats in het leven van mensen. Geloof en geleerdheid/wetenschap waren elkaars bondgenoten. Sterker, theologie heette ‘regina scientiarum’ - koningin der wetenschappen. Maar dan, in de moderne tijd, gaat de rationaliteit meer op eigen wieken en neemt afstand van de religie. Zij het nog langzaam: de grootste geleerden uit die eerste periode (de vroege Verlichting) - denk aan Galileï, Descartes, Newton - zagen de vruchten van hun wetenschap als blijk van Gods wonderlijk goede orde; dus niet als strijdig met geloof, hoogstens met bepaalde voorstellingen daarvan.

En hoe verging het toen de verantwoordelijke theologen, die hun stabiele uit religie en ratio opgetrokken wereldbeeld langzaam maar zeker ontmanteld zagen worden? Om een bekend voorbeeld van later te noemen: theologie en kerk kwamen pas langzaam tot de ontdekking dat Darwins evolutieleer ‘van kennis/wetenschap’ is en het bijbelse scheppingsverhaal ‘van verbeelding’. En dat die twee elkaar niet uitsluiten maar elkaar kunnen dienen. Zoals de hele bijbelse verhaaltraditie niet ‘van kennis’ is maar van aan mens en wereld toegewijde verbeelding.

verbeelding als blikopener

Het vraagt enig omdenken om te verstaan hoe geloof, tot en met het leerboek van de dogmatiek, ‘van verbeelding’ en niet

‘van kennis’ is. En hoe de volijverige atheïsten (als Dawkins b.v.) zich vergissen als ze uitleggen hoe de wetenschap God en geloof overbodig heeft gemaakt. Geloof als verbeelding en verbeelding als geloof gaat uit boven (wetenschappelijke) rationaliteit. Verbeelding is hier - verre van ‘verzinsel’ - de levende en door de liefde gevoede toewijding aan mens en wereld die zich door de christelijke traditie en haar bijbelse verhalen laat richten en op spanning houden. Heel wat van deze op mens en menswording bedachte verbeelding is ook in de samenleving, in wetenschap en kunst te vinden. Het is uitdagend te bedenken: kerk en godsdienst hebben niet de alleenverkoop van God en zijn liefde. Dat maakt de kerk als ruimte en gemeenschap van bezieling, bezinning en beraad niet overbodig, maar vult het woord ‘geloof’ wel anders in.

van geloof naar spiritualiteit

Want dat woord ‘geloof’ is nog steeds belast met de kortsluiting die leerinhouden en voorstellingen als ‘van kennis’ oproepen. Maar voor steeds meer mensen groeide een duidelijke intuïtie dat de eigenlijke kern van geloven niet ligt in het weten ‘van kennis’ maar in de toewijding aan mens en wereld, vanuit visioen en verbeelding van de bijbelse verhalen.

Vorbij aan de onvruchtbare strijd tussen ratio en religie in de moderne cultuur dient zich in onze postmoderne cultuur de uitdaging aan die twee in een nieuw verstaan vruchtbaar te verbinden. Niet toevallig wordt vandaag het woord ‘geloof’, voor zover vooral gezien als leer en dus ‘van kennis’, vaak vervangen door het woord ‘spiritualiteit’ als ‘beleefd en geleefd geloof’. Het zijn de klassieke grondwoorden - geloof, hoop en liefde, die de verbeelding als toewijding aan mens en wereld op spanning houden. Paulus draait volgorde - en rangorde - van deze drie om: “Zo blijven dan geloof, hoop en liefde - maar de meeste van deze is de liefde” (1 Cor. 13). De liefde zet de toon voor de

hoop en roept zo een toegewijd handelen (geloven als levenshouding) op. Dat onthult een herinterpretatie en betekenisverandering van geloof en godsdienst.

nieuw verstaan en herbronning

Deze herinterpretatie van geloof vanuit de liefde mag wel herbronning heten. Want telkens weer moest in het verleden de toewijding aan de liefde, die 'van verbeelding' is, het weer afleggen tegen (het gevecht om) de 'zuivere waarheid', die 'van kennis' is. Verreweg de meeste mensen die vandaag afstand nemen van kerk en godsdienst, nemen daarmee afscheid van 'woorden van leer', maar niet van de waarden. Ze verlaten gestalten, maar niet de geest van de christelijke geloofstraditie. Niet-kerkelijk is daarmee iets anders dan onchristelijk. Maar wat is dan wel 'christelijk', als dat niet meer samenvalt met, maar veel meer omvat dan, kerkelijk? Dat is een interessante en spannende kernvraag op de agenda van een kerk in een postmoderne cultuur, voorbij aan kramp over krimp.

2. Een oude prent die te denken geeft - over geloofsvoorstellingen in beweging

Wie kent hem niet: de oude prent van 'de smalle en de brede weg'? Generaties gelovigen zijn ermee opgevoed en opgegroeid. De prent bracht verbazingwekkend lang de werkelijkheid van christelijk geloof in beeld. Juist omdat de plaat 'niet meer van deze tijd' is, geeft hij te denken: van welke tijdgebonden geloofsverbeelding getuigt hij – en heeft dat iets te zeggen over de schijnbare verdamping waarin christelijke geloofsvoorstellingen vandaag betrokken zijn? Of zou die verdamping inderdaad op schijn en gezichtsbedrog berusten en gewoon 'verandering' moeten heten?

geloofsverbeelding in een oude prent

De geloofsverbeelding in deze prent weerspiegelt de geloofsvoorstellingen volgens een gangbare maar tijdgebonden geloofsleer. Als docent in de theologische opleiding legde ik hem wel eens voor aan studenten met de vraag wat ze van (hun) geloven in deze beelden herkenden. Het antwoord was doorgaans dat 'het zo natuurlijk niet meer kon'. Maar hoe het nu anders moest en kon bleek niet zo gemakkelijk te zeggen.

Die kleine 'beeldmeditatie' illustreerde de verlegenheid die deze tijdgebonden geloofsvoorstellingen vandaag oproepen. Nou ja, tijdgebonden - het is 150 jaar geleden dat deze prent ontstond en bij bepaalde christelijke boekhandels is hij nu nog te krijgen. Tegelijk, het zijn wel deze geloofsvoorstellingen waardoor mensen vandaag geloof en kerk opgelucht achter zich laten. Want voor wie geen eigentijds en aansprekend alternatief vond maakt deze oude prent dat afscheid gemakkelijker. Na anderhalve eeuw is hier wel te spreken van een gestolde verbeelding en stokkende traditie.

geloofsverbeelding en geloofsleer ineen - en 'van voorbij'

Afkomstig uit het Duitse piëtisme van de 19e eeuw werd de plaat in 1866 ontworpen door Charlotte Reihlen-Mohl voor evangelisatorische doeleinden. De prent verwijst naar een tekst uit de Bergrede (Mt.7:13,14) waarin het gaan op de weg van Jezus als een kritische keuze wordt verbeeld.

Maar in deze prent wordt het beeld van de twee wegen uitgewerkt en ingevuld als een complete samenvatting van christelijke leer en gelovig leven van toen. Langs de smalle weg (van heil en hemel) vindt men de kerk, de zondagsschool en het diaconessenhuis; langs de brede weg (van verderf en hel) de 'wereld' van kroeg, theater en de bank van lening. Zo verbeeldt de plaat waarschuwend de wereld van geloof en ongelooft.

Over de wereld gesproken: de aarde en het leven daarop is

niet meer dan 'doorgangsroute' met het oog op de keuze voor een eeuwige bestemming: de hemel als beloning en de hel als oordeel en straf. Het Alziend-oog van de Oppertoezichthouder spreekt hier boekdelen.

Het is dit schoolvoorbeeld van in beeld gebrachte geloofsleer dat door de tijd heen diepe voren trok in het collectieve 'geloofsgeheugen' van mensen die zich betrokken weten op 'christelijk geloof en God'. Hoe zouden wij vandaag de werkelijkheid van geloof anders in beeld willen of kunnen brengen?

achterstallig onderhoud in geloofsvoorstellingen

Meer dan het ontstaan is dus het lange voortbestaan van deze prent opmerkelijk, die schijnbaar onbetwist zo lang christelijk geloof in beeld bracht. Hoe kon deze geloofsverbeelding het zo lang uithouden en welke meer eigentijdse geloofsverbeelding nam haar plaats in?

Want geloof is aangewezen op verbeelding. Die te verstaan is als de telkens veranderende betekenisgeving aan de christelijke traditie vanuit het religieus zelfverstaan van mensen en de cultuur. Geloofsverbeelding verwijst naar wat niet anders dan in beelden te zeggen is. Het beeld verenigt het weten en het (nog) niet-weten. Nu zijn in geloof en godsdienst 'oud' en 'nieuw' niet haarscherp te scheiden. Wat voor sommigen 'uit de tijd' is, kan voor anderen (nog) betekenisvol zijn. Toch is er onmiskenbaar een beweging van oud naar nieuw uit te tekenen waar kerken en mensen in hun leefwereld en cultuur ook voortdurend in beweging zijn. Juist omdat deze prent tot ver in de nieuwe tijd mee kwam geven de gestolde verbeelding en stokkende traditie erin te denken. Verlegen over eigentijdse geloofsverbeelding staan kerk en geloof vandaag voor fors achterstallig onderhoud. Want geloof, als reflex en respons op de christelijke traditie, wordt tot vandaag toe nog vaak geassocieerd met voorstellingen en gedrag, zoals hier verbeeld (hemel, hel, Gods alziend oog,

een restrictieve moraal).

Laat ik vanuit bijbels-theologische noties en recent onderzoek naar geloofservaring van mensen vandaag kort enkele lijnen van een ander plaatje aanleggen tegen deze markante prent.

1. Leven in de wereld is anders en meer dan 'doorgangsweg' naar hemel of hel. De aarde is, samen met hemel, schepping. 'In het begin schiep God hemel en aarde...' (Genesis 1). De hemel verwijst naar de onaantastbare belofte en hoop voor deze wereld van mensen. De beweging is niet van aarde naar hemel, maar omgekeerd. 'De wereld hemelsbreed zal goede aarde zijn...' dichte Willem Barnard. In hedendaagse geloofservaring is (de inzet voor) deze wereld dan ook van centrale betekenis.

2. Zo blijkt, niet verbazingwekkend, uit onderzoek dat allereerst het beeld van de hel, en later gaandeweg ook dat van de hemel, als eindbestemming van de mens is gaan vervluchtigen. Dat is geen afscheid van geloof, hoogstens afstand van oude geloofsvoorstellingen.

3. De meest bepalende trek in de oude prent is het Alziend-oog van God als de 'Oppertoezichthouder'. Juist bij beelden van God liggen voor geloof, ook vandaag, nogal spannende vragen. Het beeld van een almachtige, voorzienig beschikkende en tegelijk autoritaire God is taai maar ligt al heel lang onder kritiek. God en mens worden meer naar elkaar toe en met elkaar verbonden gedacht. God is als het ware van persoon tot verhaal geworden, want moet telkens ontdekt worden in de ervaring en het handelen van mensen. Gelet op de groeiende aandacht voor meditatie zou men ook van een herontdekking van de mystiek kunnen spreken.

4. Tenslotte is er de geneigdheid om het woord 'geloof' dat sterk door de inhoud van de geloofsleer bepaald werd, te vervangen door het woord 'spiritualiteit' als 'beleefd en geleefd geloof'.

3. Hoe bestaat God? taal en beelden voor God in beweging

‘Bestaat God - ja of nee?’ Als een gesprek over (geloven in) God bij die vraag aankomt zit het doorgaans al op een dwaalspoor en blijkt God een lastig struikelblok. Hoe is er vandaag geloofwaardig over God te denken en te spreken?

‘God bestaat hoogstwaarschijnlijk niet. Durf zelf te denken. En geniet van het leven.’ Met dit opschrift, aangebracht op bussen in Londen, wilde enkele jaren geleden een groep volijverige atheïsten de wereld in het algemeen en gelovigen in het bijzonder waarschuwen voor het tragische lot dat mensen met (geloof in) God in huis halen: niet durven denken en van het leven genieten.

Die lieve bezorgde atheïsten hadden natuurlijk gelijk: een God die het denken in en het genieten van het leven afknijpt is een karikatuur. Maar hoe kwamen ze op dit godsbeeld?

Ik kom op deze actie even terug omdat de vraag ‘bestaat God?’ vandaag een leerzame verlegenheid oproept. Dat is niet verontrustend want het zoeken van taal en beelden voor God is vanaf de bijbelverhalen al in beweging. ‘Aan God doen’ wat houdt dat in? Een interessante uitdrukking trouwens: ‘God’ als een doe-woord, meer levenswijze dan instemmen met een leer. Met meer aandacht dus voor het ‘hoe’ (van beleefd en geleefd geloof - ook wel ‘spiritualiteit’ genoemd) dan voor het ‘wat’ (van ‘geleerd geloof’ als ‘geloof volgens de leer’). Voor opa en oma lag het ‘hoe’ van geloof nog dichtbij het ‘wat’. Maar vandaag vormt het ‘wat’ van de geloofsleer voor velen meer een verre en vreemde echo voor het ‘hoe’, vaker onbegrijpelijke geheimtaal dan taal van het geheim van geloven. Reden waarom in de titel hierboven alvast het woordje ‘hoe’ klinkt.

aan 'bestaan' en 'niet-bestaan' voorbij

'Bestaat God?' vroeg de 7-jarige Anco aan de Rijksuniversiteit Groningen toen die bij het recent gevierde 400-jarig bestaan burgers uitnodigde 400 vragen te stellen aan haar wetenschappers. Op die vraag, ter beantwoording toegewezen aan de hoogleraar sterrenkunde (die misschien wel veel over God daarboven zou weten...) kreeg Anco als antwoord: "God bestaat niet als een persoon die ver weg in de hemel woont; Hij bestaat in hoe jij en ik leven." Een mooi antwoord voorbij aan een vrijblijvend stoeien over 'bestaan' of 'niet-bestaan' van God.

de 'grond van ons bestaan'

Zo'n vijftig jaar geleden ruilde de anglicaanse bisschop Robinson in een geruchtmakend boekje ('Honest to God') het traditionele beeld van God daarboven als Opperheer, 'the old man in the sky', in voor de typering van God door de theoloog Tillich: 'the Ground of our being' - God als de 'grond van ons bestaan'. Alweer 'bestaan' dus, maar nu met 'ons bestaan vervlochten'. De vraag 'bestaat God?' leidt doorgaans op een dwaalspoor omdat dat woordje 'bestaan' suggereert dat God een zaak 'van (wetenschappelijke) kennis' is. Voor het spreken en denken over God is echter verbeelding nodig die boven kennis uitreikt - en trouwens iets heel anders is dan 'verzinsel'. Wat 'van kennis' is hebben we in onze macht, 'van verbeelding' verwijst naar wat boven kennis en weten(schap) uit, ons in beweging brengt.

ook op het erf van kerk en theologie

Als wij, ook bij de vraag naar God, nogal eenkennig vastzitten aan dat rationele spreken van 'bestaan' en 'niet-bestaan', dan komt dat ook doordat kerk en theologie het spel van de verbeelding te weinig beoefend hebben. Vanwege dat achterstallig onderhoud als het gaat om beelden voor God wordt ook begrijpelijk dat, naast het onvruchtbare debat tussen 'atheïsten' en

‘gelovigen’, ook in de kerk onvruchtbaar gestoeid kan worden over ‘bestaan’ of ‘niet-bestaan’ van God.

Zo schreef de Zeeuwse predikant Klaas Hendrikse zijn eerste boek, met als spannende titel: ‘Geloven in een God die niet bestaat. Manifest van een atheïstische dominee’ (2007). Zijn boek getuigt van geloofsinspiratie door de bijbelse verhalen over de Naam en de Stem van een God die zich niet uitlevert aan en laat uittekenen door mensen maar wel mensen op weg zet. Dat weerhoudt de auteur er niet van met de ondertitel (‘manifest van een atheïstische dominee’) te flirten met het wat simplistische begrip ‘atheïstisch’. Zijn tweede boek, over Jezus, kreeg als titel: ‘God bestaat niet en Jezus is zijn zoon’ (2011). Ook leuk - maar alweer dat misverstand wekkende woord ‘bestaan’. Zijn missie is weer duidelijk: God anders ter sprake en in beeld te laten komen. Maar met dat gestoei met ‘bestaan’ en ‘niet-bestaan’ en ‘atheïstisch’ geeft hij het juist op om op een nieuwe, bij mens en tijd passende wijze God in beeld en ter sprake te brengen.

een ander beeld van God

God is niet langer als almachtig Opperwezen het antwoord op al onze vragen - maar eerder een heilzame en kritische vraag bij onze antwoorden. Daarom is ons gelovig leesplankje (‘aapnoot-mies/pim-roos-vuur’) dat bestond uit atheïsten, agnosten en ‘echte gelovigen’ aan herziening toe. Christenen die in Jezus het geheim van de Stem en de naam van de Eeuwige bevestigd zagen heetten in de eerste eeuwen atheïsten omdat ze God niet massief identificeerden met de keizer en zijn macht. En wij zijn wat God betreft allemaal agnosten, niet-weters maar dragers van Geest - ‘mensen als verhaal van God’ (Schillebeeckx). Deze God van levende menselijke verbeelding spoort beter met de bijbelse verhalen dan de God ‘van kennis’ in onze eeuwenoude dogma’s. God past niet als ingeklemd tussen kerk en leer, maar is voor alles scheppende geest tussen hoop en liefde. Neem

nu de discipelen die vragen ‘toon ons de Vader - en het is ons genoeg’ (Joh. 14). Nee dus. En neem Mozes die in de crisis met het volk onderweg vraagt: ‘Doe mij toch uw aangezicht zien (het liefst met een selfie erbij)...’ (Exodus 33). Nee dus- een brug te ver. Nou vooruit, een glimp dan, ‘in het voorbijgaan’. Dichterlijke beeldtaal kan helpen om, in lijn met dit Exodusverhaal, God als met ons bestaan vervlochten te denken en te zien: “Gij zijt voorbijgegaan, een steekvlam in de nacht; de vonken van Uw naam zijn ogen in ons hart... een stuk van ons bestaan, een vriend, een spoor van licht... wij leven in U voort, wij zijn met U bekleed...” (Huub Oosterhuis). Dat is ruim genoeg voor ons mensen onderweg.

4. Over een God van verbeelding en een kerk van binnen en buiten

‘Geloven in God’ is altijd in beweging, zeker ook in deze tijd. ‘Aan God doen’ - zo luidde ooit de titel van het jaarlijkse boekenweekessay, geschreven door een theoloog, die daarin zin en onzin over ‘aan God doen’ overwoog.

Hoezeer God en religie aan veel mensen een levensspoor bieden, de ontsprongen van religie in de publieke arena zijn ook legio. God heeft veel op zijn kerfstok – of liever de mensen die in zijn naam aan religie doen. Naarmate religie meer discussie oproept nemen de pogingen toe haar in de naam van de wetenschap als ‘uit de tijd’ weg te verklaren. De wijze waarop de wetenschappelijke rekenmeesters afrekenen met religie is wel interessant. Twee verwante atheïstische zielen met hun blik op gisteren geven te denken over geloven voor vandaag en morgen.

atheïstische profeten

Daar is de geneticus Richard Dawkins die zich al jaren sterk maakt voor het wegstrepen van religie tegen evolutie ofwel

het 'ontmaskeren' van religie als evolutionair bijproduct, dat vanzelf uitselcteeert. 'Evolutie sluit God uit', vindt hij. Bij zijn kruistocht tegen religie in naam van de evolutie moet Dawkins het wel hebben van die gelovigen als tegenstanders die nogal gemakkelijk God een plaats geven in hun wetenschappelijk denken. Want voor wie de religieuze ervaring niet uitlevert aan een beperkt natuurwetenschappelijk denkraam wordt Dawkins een bezorgde Don Quichot die met zijn lans in het luchtledige zwaait.

Een tweede profeet gaat ook uit van een beperkte mindset die hij religieus verdwaalden toeschrijft. Maar zijn suggestieve logica is niet bepaald sterk. Op de golven van belangwekkende ontdekkingen in de hersenwetenschap schreef Dick Swaab de bestseller 'Wij zijn ons brein' – een niet bescheiden titel, minstens goed voor de verkoopcijfers van het boek. Maar deze beeldspraak – want dat is het – is tegelijk onlogische groot-spraak. Want natuurlijk zijn wij niet ons brein, maar hebben we een brein. Zeker, zonder dit brein waren we niet deze levende mens. Dat geldt echter ook voor andere vitale organen. Het is de Entdeckerfreude over de hersenwetenschap die verleidt tot dat megalomane 'Wij zijn ons brein'. Als hij uitlegt hoe religieuze ervaringen niet buiten 'brainwaves' om functioneren, dan is dat natuurlijk juist. Maar dan te doen alsof 'uitleggen hoe' samenvalt met 'verklaren dat en wat', dan trekt de natuurwetenschapper een te grote broek aan.

'Uw zijn' is 'uw brein' – en Swaab weet daar heel veel van; laat u door hem rondleiden in uw brein en u weet wie u ten diepste bent – inclusief de betekenis van uw religie. Uw brein is het eerste en het laatste wat er over u te zeggen valt – en Swaab is zijn profeet.

Deze benadering van religie weerspiegelt echter wel een misverstand. Onze atheïstische profeten richten zich met hun kritiek vooral op verouderde godsbeelden waarmee het gemakkelijk af-

rekenen is vanuit hun natuurwetenschappelijk denkraam. Ook al gaven kerk en theologie daartoe wel aanleiding, de auteurs konden weten dat een eigentijdse theologische reflectie op God en geloof niet meer van die oudere beelden uitgaat.

God is 'van verbeelding'

Taal voor God en geloof is tijdgebonden: verbonden aan geschiedenis en het levensverhaal van mensen. Het woord 'traditie' – overleveren, doorgeven – drukt uit dat de vingerafdrukken van de doorgevers erin meekomen. Over het 'bestaan' van God gesproken: de preekstoel is van hout, de kerkmuur van steen en God is 'van verbeelding'. En dat laatste is iets anders dan 'verzinsel'. 'Verbeelding' verenigt het weten en het (nog) niet weten, in een doorgaand zoekproces dat minstens ook op menselijk engagement uit is. Vandaar de hedendaagse kritische vragen bij een vrijblijvend spreken over 'het bestaan van God' en de nietszeggende opdeling van het mensdom in wie wel of niet 'geloven in het bestaan van God'. Nee, wie 'God' zegt drukt ook iets uit van wie hij als mens ten diepste zelf is of wil zijn; zegt met 'God' dus altijd zoiets als 'mijn God'. De theoloog Schillebeeckx schreef ooit een boek onder de titel 'Mensen als verhaal van God. En bijbelverhalen weten 'God' niet beter te verbeelden dan als uitvergroot mens. Maar juist die betrokken verbeelding maakt alle spreken over God ook zo kwetsbaar als de menselijkheid van mensen. Als het woestijnvolk het 'wachten op God' (met het bijhorende verlangen en visioen) beu is maken ze van hun goud hun eigen god (Exodus 32,33). Maar dat heet dan wel 'afgod' en 'gesneden beeld'. In datzelfde bijbels kernverhaal 'onthult' God zich vooral in de woorden van de Thora als weg ten leven met de vraag naar mensen om moedige menselijkheid. "God kennen is weten wat je te doen staat", zegt een joodse geloofswijsheid.

De theologie zelf kan het steeds minder stellen zonder de ver-

beelding van de poëzie. Beelden verlokken de mens tot deelname en overgave. Waar het beeld het weten en het niet weten verenigt, markeert het een geheimenissevolle werkelijkheid die ons in beweging zet naar wat geloofswerkelijkheid voor ons leven mag heten. De verbeelding komt uit in veelvormig taalspel van het gezongen lied, maar voor alles in de concrete toewijding aan de liefde.

ons fragmentarisch kennen en de liefde

Het slot van het bekende loflied op de liefde (1 Corinthe 13) verwijst – zonder expliciet van God te spreken naar de liefde als het geheim van de in ons leven verborgen God.

“Zo blijven dan geloof, hoop en liefde, deze drie - maar de meeste van deze is de liefde.”

Die laatste woorden over de liefde, als de 'meeste', geven te denken. Ze onderstrepen: geloof als betrokkenheid op de christelijke traditie verandert van inhoud naar houding, van woord naar daad. Betekenisverlies van geloof vandaag laat zich hier verstaan als betekenisverandering ervan. De grote nadruk op geloof naar zijn leerstellige inhoud diende lang de eenheid van de geloofsgemeenschap als veilige groep. Maar als vandaag geloof niet begint met ervaringen van liefde en hoop als dragers van het christelijke verhaal verdampt het. Zo weerspiegelt de omkering van de volgorde geloof-hoop-liefde de kern van de betekenisverandering van geloof. Wat betekent dat voor de kerk?

het verhaal van binnen naar buiten

Een anekdote uit de wereld van de zending verhaalt hoe de voorganger van een gemeente in een dorp met gepaste trots een nieuw kerkgebouw toont aan een bezoeker. Staande in de kerkruinte wijst hij op drie gebrandschilderde ramen, die geloof, hoop en liefde voorstellen. “Het geloof ontsteekt de fakkel

van de hoop, die de liefde aanwakkert”. Maar hij voegt daaraan toe: “voor wie van buiten naar deze ramen kijkt is de volgorde omgekeerd. De ervaring van liefde roept de hoop wakker voor woorden van geloof.”

Niet toevallig ontstond deze anekdote in een missionaire context, waarin bij uitstek het besef leefde, dat christelijk geloof alleen betekenisvol is in een directe ontmoeting met mensen in hun ervaringen van liefde en hoop (of het verlangen daarnaar). Missionaire presentie, of ze zich nu richt op binnenstadswijken of de derde wereld, zet in bij diaconale presentie: door tekens van liefde en hoop wordt de christelijke traditie present gesteld en kan het woord ‘geloof’ (in de bijbelse betekenis van ‘vertrouwen’) klinken. Woorden voor God en zijn heil ontspringen aan daden, ervaringen van mensen aan en met elkaar. Wat ooit missionaire strategie heette (van ‘daad’ naar ‘woord’) is vandaag kerntheologie; interpretatie bij uitstek van waar het in de presentie van de christelijke traditie op aankomt. Liefde is het eerste en laatste woord over geloof en God. Waar de zorg voor mensen liefde weerspiegelt en de hoop wekt, daar ontstaat taal voor God. Zo begon het oorspronkelijk: mensen deden aan Jezus zo betekenisvolle ervaringen van liefde en hoop op, dat ze Hem in geloofsvertrouwen volgden.

Verbeelding als telkens nieuwe betekenisgeving aan de traditie stelt kerken vandaag voor de opgave op creatieve wijze ‘binnen’ met ‘buiten’ te verbinden vanuit de omgekeerde volgorde van geloof, hoop en liefde; d.w.z. met ‘de weg van de liefde’ als kern van ‘geloven in God’.

5. Pinksteren, Babel en het geding om geloof en God

Het blijft een intrigerend tegenbeeld van Pinksteren: het verhaal van de torenbouw van Babel. In het pinksterverhaal (Han-

delingen 2) gaat het om de 'geest van God' die de wereld van volkeren en talen tot de inzet van zijn vrede maakt. Het verhaal van de torenbouw van Babel (Genesis 11) draait om de 'geest van mensen' in hun toewijding aan hun eigen macht en maaksel. Aan die toren, een machtige tempel om 'tot in de hemel te reiken', wordt gebouwd met een religieuze toewijding die het tegenspel van God oproept. Alles kan wel religieus zijn, maar religie is niet alles. De bijbelse verhalen laten zich verstaan als een geding om de ware God. Tot vandaag toe is dat verstaan belangrijk om onszelf of anderen kritisch te kunnen uitleggen wat wij wel of niet bedoelen met 'God' en 'geloof'.

'Gods oude plakboek'

Zo typeerde een bekende bijbelwetenschapper aan de Groningse universiteit ooit het oude testament - tegelijk ook de titel van een studie van zijn hand. Een creatieve vondst en treffende typering. Theologisch gesproken klinkt er een boeiende dubbele zin in mee: Wie plakte in dat plakboek en over wie gaat het precies? Met wat fantasie zie je God scheuren en plakken: het plakboek van God dus. Maar in feite gaat het om het plakboek van mensen over God; het scheuren en plakken van mensen dus om veranderende beelden van God en geloof bij te stellen in rapport met de tijd. Wat we argeloos vaak 'bijbelse geschiedenis' of 'Israëls geschiedenis' noemden is vooral 'een geschiedenis van God' – een 'plakboek' waarin mensen tien eeuwen door hun spreken over en hun beelden van God en geloof door schrappen en plakken herinterpreteerden en bijwerkten.

Babel en torenbouw komen van de ballingschap

Zo is het Babel van de torenbouw niet los te denken van het Babel van de ballingschap. Sterker, de crisis van de ballingschap leidde tot een creatief proces met als product de redactie van Genesis 1-11, later als proloog vooraf aan Genesis 12 (Abrams

wegtrekken uit Ur) in de bijbel ‘geplakt’. Juist het verhaal van die ballingschap weerspiegelt op illustratieve wijze het geding om God, met alle vervreemding en verrassing daarvan. De profeet Jeremia brengt aan de ballingen in Babel namens zijn God de schokkende boodschap: ”Zoekt de vrede voor de stad en bidt voor haar, want in haar vrede is uw vrede gelegen.” (Jeremia 29: 4-10). Dat zal je als volk maar gezegd worden, als Nebukadnesar na de deportatie van het volk ook nog eens – het is rond 590 v. Chr. – je geliefde en onmisbare tempel verwoestte. Sterker, als volgens je profeet je eigen God dat allemaal liet gebeuren. Namens welke God spreekt onze profeet eigenlijk? Gelukkig zijn er ook nog profeten die ons geruststellend voorhouden dat we gewoon terug kunnen naar de oude orde. Maar die worden nu juist ‘valse profeten’ genoemd. Voor welke God spreken die dan?

Voor deze ballingen in hun verwarring kan toekomst alleen maar terugkeer zijn naar de oude orde van de tempel. Want hun God en tempel kunnen immers niet zonder elkaar. Schokkend dus: de vrede zoeken en bidden voor dat vervloekte Babel; ja zelfs eigen vrede moeten ontlenen aan haar vrede: dat is ‘onze’ God en wereld omgekeerd!

wat staat er op het spel in dit geding om geloof en God

Israëls geloof met de tempel en haar God als centrum blijkt in een historische crisis. Door de politieke vernedering en religieuze verwarring heen dient zich de kritische vraag aan of het geloven in deze God wel zo exclusief aangewezen is op die lokale tempel daar in de verte. De ervaringen van heimwee en trekkracht naar de oude religieuze orde leveren schoksgewijze het inzicht waar het deze God van schepping en geschiedenis eigenlijk om gaat: ‘de wereld hemelsbreed zal goede aarde zijn’. Voorbij aan de nostalgische reflex van terugkeer naar de oude orde ontstaat dankzij de profeet Jeremia een toewijding aan een

ander beeld van geloven en God. God blijkt niet met de tempel vervlogen. De weg van exclusieve tempel voor het volk naar een inclusieve vrede voor de wereld onthult een ander beeld van geloof en God.

Er is een zekere overeenkomst tussen de tempel toen en de kerk nu: God en zijn visioen zijn van tempel en kerk niet afhankelijk. Slechts een 'noodmaatregel', zo typeerde de theoloog Van Ruler de kerk wel, ten dienste van een wereld en cultuur van ware menselijkheid. Het verhaal van God en christelijke traditie staat en valt niet met het traditionele kerk-zijn. Ook al kunnen kerken en hun bewoners verlegen en ontheemd raken nu een bloeitijd van kerken in deze tijd voorbij lijkt. Daar is vandaag een woord voor: secularisatie.

Secularisatie – ballingschap voor de kerk?

'Secularisatie' is een keurige vakterm die iets zegt over onze verander(en)de leefwereld en cultuur- en wat die met ons als mondige mensen doen. Maar als dat woord valt in bezorgde bezinning op kerk en geloof, dan tekent het verlamming en verwarring als die van de ballingschap. "Als het woord 'secularisatie' valt houdt het denken op", schreef een theoloog ooit. Dan heerst het verlamme besef van de doodlopende weg, met als enige uitweg de weg terug: de nostalgie, gericht op restauratie van het oude. Secularisatie is dus eigenlijk een hopeloos woord, dat zegt: gisteren was het beter en morgen wordt het nog minder; waren we maar terug in die oude orde.

voorbij terugkeer

- via inkeer naar toewijding aan een inclusieve vrede

Maar we kunnen niet terug. En een muur bouwen om te behouden wat we hebben is ook geen optie. Nee, het beste is om, met de verhalen in de hand, door de secularisatie heen te denken.

Het verhaal van de ballingschap zet ons op een spoor. Na de nostalgische reflex om terugkeer naar de exclusieve tempelorde was er de creatieve inkeer en toewending naar een inclusieve vrede. Wat vroeger de tempel van steen verbeeldde komt nu in verhalen onder woorden: Gods tempel in verhalen, de Thora als 'meeneem-tempel' en reisverhaal voor onderweg, gericht op 'vrede voor stad en wereld'. Dat is dus 'door de ballingschap heen denken', met Abraham als kwartiermaker van die God van de geschiedenis die zijn tempel (en kerk) op het spel zet voor de inclusieve vrede voor zijn schepping.

Hoe zouden wij, in dat spoor, 'door de secularisatie heen' kunnen denken? Dat thema levert vandaag stap voor stap al een betekenisvol beraad op. Voorbij aan de 'tempeltijd' van de verzuiling waarin de kerk de alleenverkoop had van God en christelijke traditie in een moderne godloze wereld, dient zich nu een ander inzicht aan. Niet waar de kerk is is, exclusief, de Heer; maar: waar de vrede van de Heer speurbaar is, daar is zoiets als 'kerk' (letterlijk: 'wat van de Heer is').

Dat leert zonder kramp over de krimp van de kerk denken. Als de kerk-zonder-grenzen ingaat op de cultuur, dan kan ze erin opgaan zonder erin onder te gaan. Er zit heel wat meer God in onze cultuur dan wij vaak denken - tot onze bemoediging bij ons zoeken naar nieuwe wegen.

DEEL II. DE CULTUUR

als vindplaats van spiritualiteit

als beleefd en geleefd geloof

De bezinning op de crisis van kerk en christelijk geloof blijft dagelijks nieuws, maar lijkt telkens vast te lopen: het woord crisis verwijst vooral naar achteruitgang, maar leidt niet tot een nieuwe interpretatie van de christelijke geloofstraditie met het oog op morgen. Heeft de christelijke geloofstraditie inderdaad haar tijd gehad, resp. haar kansen verspeeld? Of is zij vanuit een ander perspectief opnieuw en beter te verstaan?

Het is hoog tijd om, voorbij aan het denken in onvruchtbare tegenstellingen tussen kerk en cultuur, spiritualiteit en seculariteit, geloven en weten(schap) te bedenken dat christelijk vandaag veel meer omvat dan kerkelijk. Het komt er vandaag op aan, voorbij aan de zojuist genoemde tegenstellingen, de christelijke geloofstraditie terug te vinden in de breedte van samenleving en cultuur (6). Daarvoor is het belangrijk het begrip 'secularisatie' nog eens goed te bezien als kans in plaats van catastrofe (7). En dan wordt vanzelf duidelijk dat 'christelijk' heel wat meer omvat dan 'kerkelijk' (8). In dit kader is het ook goed om stil te staan bij de herkomst van 'religie'. Want kerk en godsdienst zijn wel 'van religie', maar religie is veel meer dan kerk en godsdienst in hun traditionele gestalte (9).

En dan is er vanzelf de interreligieuze dialoog en verbondenheid van de christelijke geloofstraditie met de andere wereldreligies (10).

*6. Kerk en cultuur
als vindplaats
van een nieuwe spiritualiteit
- naar een creatieve doorstart
voor de kerk van morgen*

De eigenzinnige architect van het Groninger Museum, de Italiaan Mendini, zei bij de opening van het museum: 'Dit moet een huis van spiritualiteit worden.'

Hij omschreef dat woord niet verder, maar doelde vermoedelijk wel op een gestalte van religieuze betekenisgeving. Een breed begrip dus van spiritualiteit, die behalve in de kerk ook in de wereld van de kunst te vinden is en dus kerkelijke en confessionele grenzen overschrijdt. Dat was en is opmerkelijk en interessant: terwijl voor veel mensen de kerk tot 'museum van voorbij' wordt, kan het museum blijkbaar ook weer tot 'kerk' worden.

Zo vreemd is die gedachte trouwens niet. Eeuwenlang stond de verbeelding van de kunst in dienst van de religie. En ook al ging de kunst in de moderne tijd haar eigen weg, in de laatste decennia worden religie en kunst weer verrassend met elkaar verbonden en beleefd als brongebied van creatieve verbeelding en een breed opgevatte spiritualiteit.

Om te zien wat zo'n breed begrip van spiritualiteit te zeggen zou kunnen hebben voor de kerken en hun doorstart ga ik op beide nog wat nader in.

naar een spiritualiteit die grenzen overschrijdt

Deze spiritualiteit gaat dus voorbij aan en verder dan traditionele gestalten van kerk en geloof. De grenzen tussen geloof en niet-geloof zijn daarbij vaag en vloeiend en voor velen nogal irrelevant.

De ontroering, die de Matthëus-Passion teweeg brengt bij ker-

kelijke en niet-kerkelijke mensen komt voort uit een creatieve verbeelding, die mensen raakt in het hart van hun bestaan, of: hun spiritualiteit.

Vragend naar de zin van zijn leven ziet de ik-figuur uit Konráds roman 'Het tuinfeest' terug op zijn levensloop, geschiedenis en milieu. In een bonte stoet trekken wie hem na stonden, aan hem voorbij. De vraag naar de zin van zijn leven kan hij niet meer goed beantwoorden met een verwijzing naar zijn godsdienstige achtergrond (de Joodse gemeenschap vóór de Tweede Wereldoorlog in Budapest) of de gangbare ideologie van het communisme in verval. Dat stempelt hem tot een 'postmodern mens', die de 'grote verhalen' achter zich liet en zich voor de zin van het leven aangewezen ziet op zijn persoonlijke levensverhaal, waarin wat voor hem heilig en onaantastbaar is als religieuze kern meeklinkt.

kerken tussen presentie en pretentie

Hoe zouden kerken, voorbij aan de verlamming die woorden als 'teruggang' en 'leegloop' oproepen, wat onbekommerd op weg kunnen naar een doorstart? Doorgaans slaat dat woord 'doorstart' op ondernemingen die het in hun traditionele gestalte niet meer redden en die vanuit een ander plan verder willen. Het gaat dan dus niet om een schilderbeurt of kleine verbouwing, maar om een ander denken, dat leidt tot een andere opvatting, een nieuw 'concept', zoals dat heet. Zo'n opgave overkomt vandaag ook de onderneming die kerk heet op het breukvlak van een moderne naar een postmoderne cultuur.

Die typering 'breukvlak' gebruik ik vanuit het vermoeden dat ze een inzicht kan bieden in de aard van de 'crisis van kerk en godsdienst' en in dat nieuwe concept.

religie en rationaliteit kunnen niet zonder elkaar

Wat de aard van die crisis betreft, in de moderne cultuur domineerde eeuwenlang de gedachte dat wetenschap en techniek in hun voortgang gaandeweg de godsdienst overbodig zouden maken. En inderdaad, in de laatste anderhalve eeuw hebben de 'drie meesters van het wantrouwen', zoals Marx, Nietzsche en Freud wel genoemd worden, ieder vanuit eigen inzet, tot een kritische uitzuivering van een bepaald soort christelijke zekerheden geleid.

Wat vriend en vijand, vooral de laatste decennia, echter verraste, was dat religie het niet aflegde tegenover de overheersende rationaliteit, maar dat juist die laatste onder kritiek kwam, niet het minst ook van de kant van de navolgers van Marx en Freud. Religie en rationaliteit hebben elkaar nodig. Precies hier ligt de wissel, het breukvlak tussen de moderne en postmoderne cultuur.

verlaten mensen nu de kerk – of verlaat de kerk mensen?

De wijze waarop de kerk als religieus instituut poogt zich in te stellen op een veranderend zelfverstaan van mensen en zich aanpast aan een veranderende cultuur (oma en opa, vader en moeder waren anders dan wij) weerhoudt vandaag grote groepen mensen niet de kerk te verlaten. Hoe is die snel voortschrijdende ontkerkelijkheid te verstaan tegen het decor van een onverminderde belangstelling voor religieuze zingeving en spiritualiteit in onze cultuur? Gaan aanbod (van kerken) en vraag (van mensen) misschien toch radicaal langs elkaar heen?

Zou de kerk in haar presentie en pretentie, ongewild en onbedoeld, zich moeilijk kunnen losmaken van het oude gevecht met de moderne cultuur en zich uit verlegenheid vastklampen aan oude bestaande taal en vormen - en dat terwijl ze toch ook verlaten wordt door veel mensen die al te zeer de kortsluiting met hun eigen leven en religieuze zelfverstaan ervaren?

Veel kerken zijn betrokken in een diepgaand bezinningsproces op dit thema. Welke gezichtspunten horen bij een concept van een kerk die op een doorstart uit is?

Laat ik alvast kort een paar stukken op het bord zetten.

(1) Mensen die de kerk verlaten doen dat als ze deze traditionele gestalte van kerk-zijn niet meer zo nodig menen te hebben of belangrijk vinden en niet zozeer omdat ze de christelijke geloofstraditie van onvoldoende betekenis vinden.

(2) Ze nemen hun 'spiritualiteit' (beleefd en geleefd geloof) mee, afstand nemend van bepaalde woorden-van-leer, maar niet van de waarden.

(3) Secularisatie als ontkerkelijking weerspiegelt niet een definitief verval of verlies van geloof, maar verwijst slechts naar een afscheid van een historisch bepaalde gestalte van godsdienst en kerk-zijn. en naar een ervaren betekenisverandering van geloof en godsdienst in het leven van mensen.

(4) Een onbekommerde doorstart van de kerk laat zich denken – en is hier en daar ook te zien -, gericht op een 'postmoderne spiritualiteit' in, met en voor samenleven en de cultuur van vandaag.

(5) Een min of meer 'copernicaanse wending' ten aanzien van het denken over de gestalte van de kerk en de taal van geloof, resp. spiritualiteit lijkt wel wenselijk en nodig op het huidige breukvlak van een moderne naar een postmoderne cultuur.

Op die postmoderne spiritualiteit waarop mensen buiten en binnen de kerken zich betrokken weten zoom ik nu wat nader in, in de verwachting dat daarmee ook enkele contouren van een kerk van de toekomst in beeld komen.

een goed woord voor religie - met dank aan Freud, aan Freud voorbij

Juist toen in de laatste decennia kerkelijk geloof en godsdienst

vanuit hun gevecht met de moderne cultuur in de marge terecht kwamen, ontstond in de godsdienstpsychologie een niet eerder vertoonde positieve aandacht voor religie. Alleen vanuit het tegoe van een liefdevolle relatie krijgt een mens als kind – en later als volwassene – grond onder de voeten om met creatieve verbeelding op de laatste, existentiële levensvragen in te gaan.

In de eerste helft van de twintigste eeuw kreeg religie weliswaar weinig positieve aandacht. Freud moest er om te beginnen al niets van hebben: godsdienst en religie berusten op kinderlijke projectie; verbeelding in de meest ondeugdelijke zin. Hij zag religie en cultuur vanuit de mens als driftwezen. Zich bevrijdend van infantiele religieuze projecties en door cultuur binnen zedelijke perken gehouden, kon de mens pas vrij en volwassen worden.

Inderdaad, wie zal ontkennen, dat dit ook het geval kon en kan zijn! Het was een grote verdienste van Freud, dat hij heel wat ongezond geloof aan het licht bracht. Maar zijn opvatting bleef niet onweersproken. Zo beschouwde zijn leerling Rümke al in de jaren dertig niet geloof maar ongeloof als een ‘ontwikkelingsstoornis’. Geloof in de brede zin van religie houdt, aldus Rümke, een zich durven overgeven en toevertrouwen aan het leven in; wie dat niet kan of durft, leeft beklemd.

Later benadrukten ook andere leerlingen van Freud de positieve betekenis van religie.

pleidooi voor een ‘postmoderne spiritualiteit’

Een van hen, Winnicott, zag de mens als in positieve zin aangevoelen op relaties, religie en cultuur. In de allervroegste liefdevolle relatie met (vooral) de moeder wordt, aldus Winnicott, bij het kind een basisvertrouwen gewekt, dat het er mag zijn in de wereld. Vanuit dat vertrouwen durft het kind gaandeweg de scheiding met de moeder aan. Het durft zichzelf te wagen in de

wereld buiten.

Dit waagstuk van het zich toevertrouwen aan anderen en de wereld wordt geoefend en uitgespeeld in een ruimte tussen binnen en buiten, de 'transitionele ruimte' van de creatieve verbeelding. Alleen vanuit de ervaring van de liefde is de weg van het vertrouwensvol opgroeien als kind - en later als volwassene - in relaties, religie en cultuur echt begaanbaar. Als mensen bij hun opgroeien de vertrouwenwekkende inbedding in de liefde missen, dan is het moeilijk om de hoop te wekken, die het geloof (als 'vertrouwen' - de eigenlijke betekenis van het woord 'geloof') mogelijk maakt, namelijk dat het leven (en God als het geheim daarvan) goed is.

Naar een kerk 'binnenstebuiten'

Dit denken lijkt me een goede aanzet voor een theologie van cultuur, religie en zinbeleving voorbij aan het getob over secularisatie als hopeloos woord.

Het beroep op creatieve verbeelding in de ruimte van de liefde vormt de betekenisvolle voorzet voor een eigentijdse spiritualiteit, die het religieuze en het seculiere als tegenstelling overstijgt en die beide op een nieuwe wijze verbindt.

Religie, kunst en wetenschap – deze drie zijn, aldus Winnicott, als dragers van een cultuur van menselijkheid met elkaar verbonden door creatieve verbeelding in de ruimte van de liefde. Dit engagement in drievoud ten dienste van de cultuur is te zien als brongebied van een brede en open postmoderne spiritualiteit.

Zo'n vijftig jaar geleden baarde de theoloog Hoekendijk, hoogleraar oecumenica en missiologie in Utrecht, nogal wat opzien en ook weerstand met zijn pleidooi voor een kerk 'als dienst aan de samenleving'. Hij muntte de uitdrukking 'De kerk binnenstebuiten'. Hij had in die tijd onmiskenbaar iets profetisch en visionairs. Nu vandaag het traditionele kerkbegrip in zijn

voegen kraakt komt opnieuw de vraag hoe de kerk present kan zijn in de samenleving en met welke pretentie met het oog op die samenleving.

Als de muren van de kerk poreus zijn en 'binnen' en 'buiten' relatieve begrippen, dan vormt het brongebied van kerk en cultuur samen beloofd land voor een kerk van de toekomst.

*7. Secularisatie
crisis als herkansing
voor het christelijk geloof
Een kleine oefening
in theologisch om-denken*

'Hoe komt het dat zoveel mensen de overgeleverde gestalten van geloof en kerk verlaten en dat zoveel kerken (moeten) worden afgestoten?' Iedereen kent het antwoord op deze vraag: 'door de secularisatie'. Dit grote stopwoord voor godsdienst, geloof en kerk heeft als droevige bijklank in krant en kerkblad: 'jammer – gisteren was het beter' en 'morgen wordt het zeker minder'.

Voor mensen die godsdienst, geloof en kerk een goed hart toedragen is deze tragische bijklank wel begrijpelijk. Maar het is onverstandig en onjuist die betekenis aan het woord secularisatie te hechten. Onverstandig omdat zo het zicht op morgen stokt. Onjuist omdat die tragische bijklank niet past bij secularisatie als historisch proces.

We moesten maar afscheid nemen van die 'noodlottige' betekenis van secularisatie waaraan we, teleurgesteld of gelaten, vastzitten. Maar dat vraagt wel om een oefening in theologisch om-denken. Secularisatie, anders verstaan, verwijst dan naar een herkansing in plaats van crisis als definitief verval voor de christelijke geloofstraditie.

Secularisatie als historische verandering en voortgang

Eerst nog even terug naar dat dagelijks spraakgebruik. Jazeker, het woord secularisatie verwijst naar achteruitgang. Maar dat betreft een afscheid van bepaalde, tijdgebonden gestalten van godsdienst, geloof en kerk. Het is een vergissing secularisatie te zien als een soort 'zure regen' die, onvermijdelijk, onzichtbaar en buiten onze wil, de natuur definitief verzuurt en fataal aantast. Want wij zijn het zelf die de secularisatie in persoon met ons meedragen, die seculariseren: 'verwereldlijken' – zoals het in vroeger jaren wel heette.

Ga maar na hoe door de tijd heen geloofswaarden en geloofsbeelden verander(d)en en leiden tot een ander zelfverstaan en leefklimaat, een veranderende cultuur.

Hoe zouden wij, niet langer gevangen in een enkelsporig denken richting achteruitgang, secularisatie met voortgang kunnen verbinden? Het vraagt enige theologische lenigheid om in die lijn godsdienst, geloof en kerk anders te kunnen verstaan.

Een klassieke omschrijving van secularisatie luidt: 'het proces waarbij mensen op gebieden van leven en denken zich onttrekken aan religieuze en godsdienstige controle'. Dat klinkt niet als tragiek, maar als bevrijding, mondigheid en emancipatie uit een historische fase van leven onder de dominantie van kerk en godsdienst. Het door secularisatie 'verdwijnen' van massieve gestalten van godsdienst maakt ruimte voor een nieuw en anders 'verschijnen' daarvan. Zo wordt zichtbaar hoe godsdienst gedeels kan opgaan in een cultuur, gestempeld door wetenschap, zonder daarin onder te gaan. En hoe een 'leerstellig' geloof kan vervluchtigen, maar in de gestalte van spiritualiteit als 'beleefd en geleefd geloof' opnieuw verschijnt. Waarbij de zogeheten 'godsverduistering' slechts een 'godsbeeldverduistering' is, die erom vraagt God anders ter sprake te brengen. Kerkverdamping wijst zo een weg naar kerkverandering.

Godsdienst in een wereld van wetenschap – ‘scheppen op de achtste dag’

Het kernbeeld van secularisatie als historisch proces is dat van wetenschap die zich losmaakt van godsdienst – en dat al vijf eeuwen lang, maar in de laatste halve eeuw in de leefwereld van alle mensen versneld voelbaar.

Het was de christelijke geloofstraditie zelf die de mens uitdaagde verantwoordelijkheid te nemen voor de schepping als menselijke woonplaats. In zijn simpelste vorm is secularisatie dat Donar of een andere god niet meer nodig is om donder en bliksem zonder doodsangst te verstaan. In principe niet anders maar tot vandaag wel moeilijker blijkt het om evolutie als verklaring van het ontstaan van de soorten niet als in conflict met Gods schepping en als terreinverlies voor godsdienst te zien. De wereld van wetenschap is dus brongebied bij uitstek van secularisatie. God is ‘ingehaald’ en ‘overbodig geworden’ door de wetenschap - aldus de populaire voorstelling. Waar eerst van ‘God’ sprake was, spreekt nu de mondige mens in politiek, ethiek, kunst en vooral wetenschap. Is ‘God’, opgegaan in wetenschap, nu verdwenen, of anders verschenen? Hoeveel ‘God’ is er nog in wetenschap te vinden? ‘Veel’ zullen ouders zeggen, als hun kind door een geavanceerde operatie gered wordt. Present dus, in een gestalte, waarvan de theoloog Rothuizen ooit schreef: ‘Het tablet vervangt veel gebed.’

Maar, dan moet wetenschap wel gebruikt worden waarvoor ze bedoeld is: een bijdrage leveren aan een menselijke wereld; zeg maar: ‘scheppen op de achtste dag’. Dat beeld drukt uit dat de mens vooral via wetenschap verantwoordelijk is voor de schepping, de wereld als menselijke woonplaats en een cultuur van menselijkheid.

Zo’n wetenschap is niet vanzelfsprekend, maar rationaliteit en religie zouden elkaar aanvullenderwijze op een goed spoor kunnen houden. Wetenschap is nu lang genoeg verdacht geweest en

op de golven van zwart-wit secularisatie-denken als godloos en zelfs goddeloos aangeduid. Het wordt tijd de oude machtsstrijd tussen religie en rationaliteit, kerk en cultuur – zo kenmerkend voor de moderne tijd – voorgoed achter ons te laten. Die strijd kende namelijk twee verliezers: de wetenschap, voor zover die, verstrikt in een verengde rationaliteit, zich verwijderde van haar scheppende en zorgdragende inzet; en de religie, die, in haar gevecht met rationaliteit en cultuur, in het isolement haar kracht zocht maar haar zwakheid vond.

In de postmoderne cultuur vandaag is het zaak, aan die strijd voorbij, religie en rationaliteit, kerk en cultuur, voor elkaar wederkerig vruchtbaar te maken. Het boeiende is dat die seculiere cultuur dan, ongedacht en onverwacht, zelf ook vindplaats blijkt van spiritualiteit.

Geloven voorbij restauratie en secularisatie – naar een postmoderne spiritualiteit

Wie de 'verdamping' van traditionele gestalten van geloof bij zichzelf of anderen simpelweg ziet als 'verliesproduct door secularisatie' en zo als 'einde geloofsverhaal', hoeft dus niet verder door te denken. Maar wie secularisatie wil zien in het perspectief van een in tijd en geschiedenis veranderend verstaan van christelijk geloof ziet de verdamping van verouderde geloofsvormen in het perspectief van een betekenisverandering van geloof.

In de laatste decennia maakte in de protestantse kerken een traditionele aandacht voor een leerstellig geloof plaats voor 'spiritualiteit' als aanduiding voor 'beleefd en geleefd geloof'. Evangelische revival binnen en buiten de kerken is daarvan een teken.

In bredere zin religie en rationaliteit, kerk en cultuur vruchtbaar op elkaar betrekkelijk dient zich echter ook een minder behoudende gestalte van 'postmoderne spiritualiteit' aan.

Deze spiritualiteit, voorbij aan de oude machtsstrijd in de moderniteit tussen kerk en cultuur, verbindt een binnenkerkelijk en buitenkerkelijk perspectief en betreft postmoderne cultuur en christelijke geloofstraditie in een kritisch-loyale dialoog op elkaar. Confessionele, kerkelijke en religieuze grenzen worden daarbij overstegen en de scheiding tussen geloof en ongelof gerelativeerd. Als herinterpretatie van christelijk geloof gaat deze spiritualiteit in op de cultuur, zonder erin onder te gaan. Seculariteit is hier niet de tegenpool van spiritualiteit, maar vormt de context en zelfs de vindplaats van die spiritualiteit. Deze spiritualiteit in de breedte van de cultuur laat zich typeren en verstaan als een houding van toewijding aan een menselijke leefwereld, te ontleen en te toetsen aan het verstaan van de bijbelse verhalen van God en mensen. Ze verzet zich daarbij tegen een rationalistische én religieuze ideologie en weerspiegelt zo een nieuwe verbeelding, waarin het rationele en het religieuze de menswording van de mens en vermenselijking van de cultuur dienen.

Over God gesproken – ‘mensen als verhaal van God’

Deze postmoderne spiritualiteit is erop gericht, voorbij restauratie en secularisatie, geloofstaal te ontdekken of te ontwerpen waarin God niet het te simpele antwoord op alle vragen is, maar eerder een heilzame en kritische vraag bij onze antwoorden. ‘Geloven in God’ is dan expliciet verbonden met dienst aan de menswording van de mens, aan ‘mensen als verhaal van God’ (Schillebeeckx).

God is vandaag van persoon tot verhaal geworden - het verhaal van onvoorwaardelijke liefde, als gave en opgave voor een menselijke cultuur.

Het middeleeuwse getijdengebed spreekt uit: ‘ubi caritas et amor Deus ibi est’ (‘waar zorg en liefde zijn, daar is God’).

Er is veel voor te zeggen om, zoals deze woorden aangeven, niet

eerder dan na de inzet van 'caritas et amor' God ter sprake te brengen. Dat weerspiegelt liefde als ultieme verwijzing naar en verbeelding van God.

Met 'God' is altijd een verhaal verbonden - van verwondering over de liefde, of verbijstering over het tekort daaraan. Dat voorkomt vrijblijvende en onvruchtbare debatten over het al of niet 'bestaan van God'. Maar, bescheidenheid in het spreken over God is geboden.

"Terzake over God spreken is spreken over een God, die er de voorkeur aan geeft, dat wij niet voortdurend over God spreken". (Okke Jager).

*8. Christelijk is
heel wat meer dan kerkelijk
- hoe een krimpende kerk
zich gelovig rijk kan rekenen*

Wat zou het aardig zijn als we ons minder zorgen behoeften te maken over een krimpende kerk omdat 'christelijk' nu eenmaal veel meer omvat dan kerkelijkheid. We zouden daarmee onbekommerd ingaan tegen de gedachte die links en rechts te horen is: dat de christelijke geloofstraditie, met de krimp van kerkelijke godsdienst, haar tijd blijkbaar gehad heeft ofwel haar kansen verspeeld. Inderdaad, lange tijd vormden in de beeldvorming geloof en godsdienst in hun kerkelijke gestalte de exclusieve dragers en vertolkers van de christelijke geloofstraditie. Maar vandaag vallen kerkelijk en christelijk steeds minder samen en rijpt het inzicht dat de cultuur heel wat christelijks bevat dat zich niet als 'kerkelijk' laat typeren.

Ik waag het erop: kerkelijk, gelovig en christelijk vallen vandaag niet meer naadloos en overzichtelijk samen, tegenover onkerkelijk, ongelovig en onchristelijk. Een nieuw en ander verstaan dient zich aan in onze tijd en cultuur, voorbij aan een traditi-

onele vereenzelviging van christelijk en kerkelijk. Zonder van de nood (de krimp) een deugd te maken kunnen wij vanuit een ander perspectief en verstaan onbekommerd naar de voortgang van de christelijke traditie kijken. Wat valt er dan te zien?

hoe kerk en kerkmensen veranderen - met geloven en al

De kerk verandert langzaam maar zeker van een gesloten bolwerk, besloten club voor leden, tegen 'de ongelovige wereld', naar een open netwerk met ontmoetingspunten in de samenleving, gemeenschap voor betrokkenen, toegewijd aan de inzet voor een menselijk samenleven. Tegelijk daarmee is er een veranderend verstaan van 'geloven': van geloof als het beamen van geloofsvoorstellingen naar spiritualiteit als beleefd en geleefd geloof; geloof als levenshouding van toegewijd handelen, gevoed en geïnspireerd door de christelijke traditie en de bijbelse bronverhalen. Je hoeft maar in de achteruitkijkspiegel naar de tijd van opa en oma te kijken om het te zien: het is de veranderende tijd en cultuur die ons mensen, met geloof en al, tot een ander verstaan van zichzelf en hun geloven brengt.

Theologie als systematische bezinning op de christelijke geloofs-traditie is daarom vandaag niet meer alleen 'kerktheologie' maar niet minder 'cultuurtheologie' omdat de wereld als schepping vindplaats is van God en spiritualiteit als in Gods naam aan mensen toegewijd handelen.

verouderende woorden en blijvende waarden

Dat vandaag christelijk niet meer samenvalt met kerkelijk weten ouders van kerkelijk-afhakende kinderen intuïtief al lang: die haken af van voor hun weinig aansprekende geloofswaarheden maar niet van de waarden van de christelijke geloofstraditie. Ontkerkelijkking is niet gevolg van onverschillige ontrouw van mensen maar van de kortsluiting tussen een verander(en)d zelfverstaan van mensen en de traditionele gestalten van kerk

en godsdienst. De onmacht van mensen tot verstaan en de onmacht van de kerk tot verstaanbaar maken zijn elkaars keerzijden. Mensen verlaten de kerk, waar de kerk mensen verlaat. Kerkblijvers en kerkverlaters hebben eigenlijk veel gemeen. Kerkblijvers verlaten, blijvend binnen de ruimte en gemeenschap van de kerk, langzaam maar zeker oude geloofsvoorstellingen en gedragspatronen. Kerkverlaters blijven, afstand of afscheid nemend van de kerk, leven vanuit fundamentele waarden van de christelijke traditie. Niet verval van geloof is aan de orde, maar een verandering in betekenis en gestalte ervan, zowel voor kerkblijvers als kerkverlaters.

spiritualiteit als beleefd en geleefd geloof

In de laatste decennia maakte in de protestantse kerken een traditionele aandacht voor een leerstellig geloof plaats voor 'spiritualiteit' als 'beleefd en geleefd geloof'. Deze spiritualiteit, voorbij aan de oude tegenstelling in de moderniteit tussen 'kerk en wereld', 'kerk en cultuur', verbindt een binnenkerkelijk en buitenkerkelijk perspectief en betreft onze huidige postmoderne cultuur en christelijke geloofstraditie in een kritisch-loyale dialoog op elkaar.

Als 'geloven - maar dan anders' gaat deze spiritualiteit in op de cultuur, zonder erin onder te gaan. Ze is een houding van toewijding aan een menselijke wereld, ontleend en getoetst aan de bijbelse bronverhalen van God en mensen. God is vandaag van persoon tot verhaal geworden - het verhaal van onvoorwaardelijke liefde, als gave en opgave voor een vermenselijking van de cultuur.

In onze postmoderne cultuur worden de werelden van kunst en wetenschap niet langer beschouwd als bedreiging voor de religie, maar vormen die, integendeel, bron en vindplaats van spiritualiteit.

De bevlogen verbeelding van een wetenschapper of kunstenaar,

bedacht op de cultuur als menswording, past niet minder in een postmoderne spiritualiteit dan de visionaire of mystieke verbeelding van de bidder. Want deze spiritualiteit is niet slechts bestemd en van toepassing voor 'religieuze virtuozen'.

secularisatie als ontkerkelijking - appel en uitdaging

Het verminderend bereik van kerk en godsdienst is te zien als signaal van een betekenisverandering naar wat christelijke spiritualiteit mag heten. Secularisatie is daarbij, anders dan als een noodlottige catastrofe, te zien als mondigwording en emancipatie, appel en uitdaging voor de christelijke geloofstraditie in de huidige cultuur. Geloof in de gestalte van een postmoderne spiritualiteit doet recht aan een verander(en)d zelfverstaan van mensen en kenmerkt zich door de zorg voor menselijkheid, ontspringend en getoetst aan de bijbelse bronverhalen van de christelijke traditie. Een 'postmoderne spiritualiteit', overstijgt daarbij de scheiding tussen religieuze en seculiere zingeving. Ze wordt niet het minst ontsloten in de seculiere dimensies van het geleefde leven, waar de liefde gestalte krijgt. In de huidige cultuur herkent en ontdekt ze de seculariteit als bron en vindplaats van spiritualiteit. De hele cultuur vormt de speelruimte voor de postmoderne spiritualiteit, bepaald door creatieve verbeelding, verankerd in de liefde. Zo mogen christenen, als ontdekkers en verspieders van deze wereld als beloofd land, zich gelovig rijk rekenen.

9. Hoe religie secularisatie een krimpende kerk overleeft - over herkomst en betekenis van religie tot vandaag toe

Hoe komt het dat ondanks secularisatie, religie in de samenleving volop overleeft, terwijl kerk en godsdienst aan betekenis en bereik inboeten? Een antwoord op de vraag wat religie eigenlijk in zich heeft kan verder helpen bij de bezinning op kerk en christelijk geloof.

Ook in de wetenschappelijke theologiebeoefening blijkt de vraag naar betekenis en herkomst van religie in brede zin actueel. Wat vroeger faculteit 'godgeleerdheid' (lees: christelijke theologie) heette, presenteert zich nu vaker als 'godgeleerdheid en religiewetenschap'. Het onderscheid tussen religie in ruimere zin en de vertrouwde gestalten van christelijke kerk en godsdienst is blijkaar van belang. Kerk en godsdienst zijn wel 'van religie' maar religie omvat veel meer dan kerk en godsdienst. Ook als mensen vertrouwde geloofsvoorstellungen niet meer kunnen inpassen in hun leven en zelfverstaan, blijft hun zingeving aan het leven meer of minder geïnspireerd door de christelijke geloofstraditie met haar bijbelse bronverhalen. Die inspiratie is niet alleen in de kerk te vinden - onze samenleving en cultuur zijn er van doordrenkt, als erfgenamen van kerk en christelijke geloofstraditie.

Dat is, kort samengevat, waar dit verhaal op uitloopt. Maar daarvoor moeten we wel een paar puzzelstukjes uit de titel nader bezien.

betekenis en herkomst van religie

Vraag de religiewetenschapper en de evolutionair-biologisch georiënteerde antropoloog naar herkomst en betekenis van religie en ze verwijzen naar de 'homo sapiens' (zo'n 30.000 jaar

geleden), die, uitgerust met het 'derde brein' (de neo-cortex) trekken van ons menszijn vertoont: gerichtheid op mens en medemens, natuur, heden en toekomst. Ons eerste en oudste brein is het reptielenbrein (500 miljoen jaar oud) dat slechts gericht is op de vier v's: voeden, vechten, vluchten en voortplanten. Het tweede brein (het limbische systeem) dateert van 120 miljoen jaar geleden en stelt zoogdieren in staat enige zorg en empathie voor nageslacht en omgeving te koesteren.

Maar de homo sapiens stelt de vraag naar de zin van het leven, want moet met de ervaring van geluk en tragedie, goed en kwaad, leven en dood leren omgaan. Daar ligt de oorsprong van religie waarmee mensen het lot bezweren om het leven als zinvol te kunnen beheren. Het bedreigende lot bezweren vraagt erom het te aanvaarden en het zo te beheren als een gave en opgave van een heilige god.

De eerste en oudste beelden van religie als ervaring van het heilige, die de omgang met geluk en tragedie mogelijk maakt, zijn te vinden in de grotschilderingen van jachttafereelen uit de steentijd met een religieus karakter. De mensen weten zich voor hun leven afhankelijk van een geslaagde jacht. En tegelijk vragen de dieren als leven dragende en leven gevende gestalten om eerbied en respect. De boodschap van die grotschilderingen is: rituele verzoening met de heilige dieren van god gegeven. Als eeuwen later mensen zich vestigen op vaste plaatsen en leven van landbouw, dan worden de vruchtbaarheid en de verdeling van het land de spannende thema's, ritueel door priesters beheerd.

taal en verhaal - van mondelinge naar schriftelijke overlevering

In dit alles is de taal het domein van de Geest. God is de kracht die mensen tot echt spreken brengt. Met taal kunnen mensen elkaar maken en breken. Want dat samenleven van mensen tegen het decor van religieuze zingeving aan het leven sluit strijd

om de macht rond waarheid en werkelijkheid ervan niet uit , zoals later ook zal blijken in de geschiedenis van de godsdienst. De overgang van mondelinge overlevering naar schriftelijke bronnen (zoals in de oude indische Veda's) markeert een volgende fase. Tegen dit decor van de oerreligie zijn Jodendom en christendom als relatieve laatkomers (vanaf ongeveer 1200 v. Chr.) te zien. Een theoloog van nu vat kortweg samen: 'Eerst waren er mensen, toen goden - en toen was er God'.

In die eeuwen, voorbij aan mondelinge overlevering en rituelen, worden verhalen opgeschreven en ontstaan de 'boekreligies'. Ook de omgang met die verhaaltraditie van Jodendom en Christendom in de bijbel blijkt niet eenvoudig en vraagt in elke tijd weer om een nieuw verstaan. Sterker, de bijbelse verhalen zelf weerspiegelen het geding om de ware werkelijkheid rond God, mens en wereld. En dan zijn er nog de hoorders en lezers door de eeuwen heen, die altijd weer binnen de context van hun tijd en cultuur de verhalen verstaan.

secularisatie als differentiatie van leefwerelden

In de laatste decennia werd secularisatie als verwijzing naar betekenisverlies van kerk en godsdienst veelbetekenend wel als 'verwereldlijking' aangeduid. Religie en wereld stonden tegenover elkaar. Ik herinner nog even aan deze typering juist omdat die zo 'van voorbij' is.

Vandaag rekenen christelijke spiritualiteit en theologie gaandeweg af met christelijke religie als wereldmijding. Sterker nog, christelijke religie is van harte betrokken op de wereld en noemt haar 'schepping van God'. Religiositeit en seculariteit sluiten elkaar dus niet meer uit maar zijn op elkaar betrokken. Zo overleeft religie de secularisatie en sterft ze niet een zachte dood. Maar de woorden 'religie' en 'secularisatie' zijn dan naar hun betekenis wel wat van kleur verschoten.

Secularisatie is vandaag vooral ook te verstaan als proces van

‘differentiatie’ van relatief autonome leefwerelden. In taal en moraal, techniek en ethiek, kunst en wetenschap wordt christelijke spiritualiteit in samenleving en cultuur bewaard en geleefd.

religieuze en seculiere zingeving als gestalten van christelijke spiritualiteit

Dit zicht op secularisatie markeert hoe de oude tegenstelling tussen kerkelijk/gelovig enerzijds en onkerkelijk/ongelovig anderzijds vandaag minder bruikbaar is geworden. Dat vraagt wel enig aflateren en omdenken. Want het klonk wel overzichtelijk: men ‘deed aan’ God - en dus aan geloof, kerk en godsdienst - of men deed er niet aan. ‘Los van God’ en ‘los van de kerk’ hoorden onafscheidelijk samen. Als we kerk en godsdienst als de exclusieve bezitters van christelijke spiritualiteit zien, dan spreken de cijfers en feiten over ontkerkelijking droevige taal. Maar in onze postmoderne cultuur overstijgt spiritualiteit als toewijding aan mens en menselijkheid in het spoor van de christelijke geloofstraditie de tegenstelling tussen religieuze en seculiere zingeving. Waar de christelijke geloofstraditie inging op de samenleving ging ze er niet in onder en werden samenleving en cultuur ook vindplaats en erfgenaam van christelijke spiritualiteit.

De kerk moet blijven – maar hoe?

Kerk en cultus enerzijds en cultuur anderzijds zijn op elkaar betrokken. Wat voor de ene mens tot de wereld van de cultus hoort, kan in de ervaring van anderen overgaan in een niet-godsdienstige vorm van toegewijd handelen. Behalve via de kerk wordt de christelijke erfenis ook in de cultuur behoud en beleefd - in taal en moraal, techniek en ethiek, kunst en wetenschap. Dit inzicht relativeert de positie van de bestaande kerk en de oude tegenstellingen gelovig/kerkelijk en ongelovig/onkerkelijk. Men hoeft van de nood van de ontkerkelijking nog

geen christelijke deugd te maken om te verstaan hoe mondige mensen de kerk kunnen relativëren, omdat de God van de kerk ook te vinden is in schepping en cultuur. Postmoderne spiritualiteit is tot onze troost niet slechts te zoeken en te vinden in hechte religieuze bewegingen, maar evenzeer in het geleefde leven in een op menselijkheid bedachte cultuur. Marginalisering van kerkelijke godsdienst is vandaag dan ook niet meer crisis in de zin van catastrofe, maar eerder crisis als kans tot herinterpretatie van de traditie en herinrichting van de kerk. Die kerk is niet meer het enige ijkpunt voor verstaan en voortgang van de christelijke geloofstraditie. Van gesloten bolwerk in en tegenover de cultuur kan ze zich ontwikkelen naar een open netwerk. Daarbij is de zorg voor de leefwereld van mensen te zien als trouw aan het verhaal van God in en voor de mensenwereld. Kerktheologie is cultuurtheologie geworden, met een postmoderne spiritualiteit als haar instrument.

*10. De Geest waait waarheen hij wil
compassie
in verbondenheid met de wereldreligies*

Dat religie vandaag niet uitdooft terwijl kerk en godsdienst in onze samenleving aan betekenis en bereik inboeten geeft te denken. Allereerst, binnen het perspectief van onze samenleving reikt religie als behoefte aan religieuze zingeving ver heen over de grenzen van de bestaande kerk en godsdienst. Kerk en godsdienst zijn wel ‘van religie’ maar religie omvat veel meer dan kerk en godsdienst.

Maar hier richt ik de aandacht op een breder en mondiaal perspectief waar met religie bedoeld wordt op de verschillende religies in de werldsamenleving waarmee, vandaag meer dan ooit tevoren, de interreligieuze ontmoeting zich aandient.

Pinksteren, het feest van God als Geest, die waait waarheen hij wil, nodigt uit aandacht te besteden aan 'compassie', in het christelijk taaleigen de liefde van God voor mens en wereld als vertrouwen wekkende gave aan mensen en als opgave voor die mensen ter navolging.

leven en werk van Karen Armstrong – een illustratie

Het levensverhaal van Karen Armstrong en haar studies over religie zijn hier verhelderend. Omstreeks 1945 geboren in een katholiek milieu in Engeland en geboeid door geloof, kerk en godsdienst, koos ze op 17-jarige leeftijd, tot verbazing en niet naar de zin van haar familie en vrienden, ervoor in te treden in een nonnenklooster. De autoritaire disciplinerende denken en groepsgedrag in het klooster bleken echter zozeer op gespannen voet te staan met de door haar als kern van haar religieuze roeping beleefde gevoelens van toewijding en vertrouwen, dat ze na 7 jaar uittrad. Ze ging Engels studeren. Maar haar bevoegdheid met en belangstelling voor het eigene van het religieuze lieten haar toch niet los. Hoe konden gevoelens van religieuze bevoegdheid door die strenge disciplinerende denken en gedrag door het instituut van kerk en klooster zo grondig gefrustreerd worden? Ze wijdde zich opnieuw aan de vraag wat religie eigenlijk voor mensen kan en wil betekenen. Dat liep in 1993 uit op het met veel waardering ontvangen en in veel talen verschenen boek 'Een geschiedenis van God' (over de ontwikkeling van geloof en godsbeeld in de drie monotheïstische godsdiensten, jodendom, christendom en islam); het eerste van een serie boeken over hoe religie in een bepaalde tijd gestalte krijgt, gestempeld door de cultuur.

In haar autobiografie 'De wenteltrap' (2003) beschrijft ze hoe zij haar persoonlijke geraaktheid door de religie in haar leven op een vruchtbare wijze verbindt met haar toewijding aan het denken over en leven vanuit de religie.

mythe en logos – twee ankerpunten

Een kernmoment in haar beschouwingen is hoe in de geschiedenis van de godsdienst – ook de christelijke – mythe en logos zich tot elkaar verhouden. De oergestalte van alle religie is de mythe: de verbeeldende verhalen over Gods compassie voor mens en wereld, die, opgevoerd in de rite, mensen op hun levensweg bemoedigen. En zo mensen inspireren op hun beurt aan die compassie in leven en samenleven gestalte te geven. In een voor de menselijke beschaving belangrijke overgangperiode gaat de ‘logos’ een grotere rol spelen in de ontwikkeling van de religie. Vooral door de macht van het geschreven woord gaan mensen dan zelf meer reflecterend gestalte geven aan de religie. Armstrong verwijst hier naar de filosoof Karl Jaspers die een kleine eeuw geleden deze cruciale overgangperiode (800-200 voor Chr.) bijna tegelijkertijd in een viertal toen bestaande wereldreligies onderkende en die typeerde als de ‘spiltijd’ (‘Axenzeit’).

Maar zowel voor als na die periode geldt: zoveel als de religie kan betekenen voor mensen, zoveel kan er ook door mensen met de religie misgaan. Waar de rite de mythe als religieuze bron van compassie kan doen verstenen, daar kan de logos de religie, bedoeld als toewijding aan de compassie, door onderlinge strijd over ‘de waarheid’ uithollen en versplinteren.

nog steeds een actueel aandachtspunt

Die onvruchtbare gevechten over de waarheid gingen aan het christendom - een relatieve laatkomer op het toneel van de religies - door de eeuwen heen en tot vandaag toe, pijnlijk genoeg, niet voorbij. En dat ging ten koste van het onvoorwaardelijk koersen op Gods compassie als gave aan mensen en opgave ter navolging.

De ‘logos’ als menselijk denk- en onderscheidingsvermogen

staat in een zekere spanning met de mythe die uit is op een levenshouding vanuit onvoorwaardelijke toewijding. Het is de ontwikkeling van filosofie en wetenschap in de westerse cultuur die ertoe verleidde de levende en heersende religie binnen datzelfde wetenschappelijk en systematisch kader te wringen, met alle risico's van dien. Als geloofsvoorstellingen onder invloed van kerkelijke en politieke macht als dwangmiddel gaan werken, dan leidt de logos onbedoeld als versplinterende splijtzwam tot kerkelijke en religieuze groepsvorming. Waar de verschillen in het zicht op de geloofsvoorstellingen niet meer in dienst staan van de toewijding en verbondenheid als oergestalten van de religie, maar die juist blokkeren of frustreren, daar verliest religie aan betekenis en zeggingskracht.

De brede gebaren en de grote streken van Karen Armstrong lijken me ter zake voor het verstaan van een veranderend geloof en een veranderende kerk. Geloofsvoorstellingen staan voor haar in dienst van de verbondenheid met verhaal en concreetisering van compassie: de kernervaring als gave en opgave van geloof.

DEEL III. GESCHIEDENIS

Gedenkwaardige geschiedenis

en het beeld van God

Wie de geschiedenis niet gedenkt is gedoemd haar te herhalen - zo luidt een bekend gezegde. Die uitspraak werd oorspronkelijk gedaan om de betekenis van het gedenken en herdenken van oorlogen te onderstrepen. Gedenken houdt hier vooral in: leren van het verleden met het oog op heden en toekomst.

In gedenkwaardige geschiedenis komen niet het minst ook beelden van God mee, die te denken geven. Waar beelden verstenen, daar stukt de traditie. Daarom is het goed om stil te staan bij ingrijpende historische gebeurtenissen en de wijze waarop daarin God in beelden ter sprake kwam.

Tegen het decor van het verleden kan het heden met een eigen kleur zich richten op toekomst (11).

Wat is de messiaanse beweging vanaf het begin via de Verlichting tot vandaag toe overkomen (12)? Nader inzoomend op de laatste eeuw: wat betekent gedenken van de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog (13) en daarna tot vandaag toe voor de weg van geloof en kerk (14)? Er dient zich vandaag de spannende vraag aan naar een gestalte van de kerk 'tussen verdamping en metamorfose' (15).

11. Over geloofservaring in de achteruitkijkspiegel van geschiedenis en cultuur

Het geloof is de laatste decennia op drift, met de gelovige erbij. Met 'op drift' doel ik dan vooral op de ingrijpende veranderingen in de vertrouwde geloofservaring die mensen lange tijd min of meer vanzelfsprekend verbond met de kerk als geloofsgemeenschap.

Wat is het in het geloven van gisteren dat mensen vandaag als minder betekenisvol en inspirerend voorkomt? Wat maakt het voor kerken als geloofsgemeenschap moeilijk om te overleven en het geloven 'bij deze tijd' te brengen? Waarom lijkt het voor de theologie moeilijk om een aansprekende, eigentijdse gestalte van geloven te ontwerpen? Of zou het de huidige cultuur als context voor leven en samenleven zijn die de verwarring sticht? Gelovigen, kerk, theologie en cultuur als een viertal spelers betrokken in het spel.

geloven en kerk – eerst met elkaar en dan uit elkaar

Als eerste antwoord op de vraag wat er aan de hand is met geloven en de gelovige valt doorgaans het proces van ontkerkelijking op. Het was ooit duidelijk: wie niet meer aan de kerk doet, doet niet meer aan geloof – en omgekeerd. Zo vielen b.v. in de periode 1850-1960 - een bloeitijd van de kerken - gelovig, kerkelijk en christelijk overzichtelijk samen, evenals ongelovig, niet-kerkelijk en niet-christelijk. Maar sinds een kleine 50 jaar is het plaatje gecompliceerder. Kerkverlaters blijken niet simpelweg geloof-verlaters. Als mensen afstand of afscheid nemen van de kerk, want van het 'geloof van de kerk', dan is daarmee niet gezegd dat ze hun eigen geloven als een jas uitdoen en afleggen. Het zwartepietenspel tussen kerk en kerkverlaters ('Verlaat de kerk mensen of verlaten mensen de kerk?') is zo ook onvrucht-

baar en onbeslist.

Het veranderingsproces waarin geloof en kerk betrokken zijn is namelijk niet te verstaan zonder een blik op de in de laatste decennia ingrijpend veranderende cultuur als het decor van leven en samenleven dat zowel de positie van de kerk in de samenleving als het (religieus) zelfverstaan van mensen mede bepaalt.

geloven en kerk op een breukvlak in de cultuur

Tot rond 1980 vormde de kerk in de cultuur een belangrijke speler die mensen voorging en met een zekere vanzelfsprekendheid gevolgd werd. In de laatste halve eeuw zijn de bordjes verhangen. Mensen volgen minder de door de kerk weerspiegelde interpretatie van de christelijke geloofstraditie, maar construeren op eigen doft, meer of minder met bouwstenen uit de christelijke traditie, hun persoonlijke (religieuze) zingeving. Het proces van ontzuiling en individualisering in deze tijd markeert hoe kerkelijkheid niet meer de goede meetlat blijkt voor wat christelijk en gelovig mag heten. 'Niet zo kerkelijk, maar wel gelovig' en 'wel kerkelijk maar niet zo traditioneel gelovig' zijn niet zelden voorkomende varianten van wat gelovigen en kerk vandaag typeert. In het verstaan van zichzelf als mens en gelovige kennen mensen aan de kerk een beperkter betekenis toe - zeker als die kerk naar hun beleving een geloofsgestalte van gisteren representeert waarin ze zichzelf minder herkennen. Wat laten mensen in dit afstand en afscheid nemen van de kerk - al of niet met een zucht van verlichting - achter zich en wat houden ze over en blijft hun bij?

verbondenheid in het lied en vervreemding van de leer

Een recent krantenberichtje maakte melding van een bijna ludieke zangavond in een dorpskerk waarin psalmen en liederen van Johannes de Heer gezongen werden. Het gebeuren was bedoeld voor en georganiseerd door kerkverlaters; 'afvalligen'

noemden ze zich vrolijk. De speelse ernst en het ernstig spel van dat zingen van die oude liederen appelleerde aan dierbare of kostbare gevoelens van verbondenheid die mensen van vroeger bijgebleven waren - terwijl het met de liederen meekomende leerstellige denkkader al lang als vervreemdend onbekommerd losgelaten was.

Die innerlijke gevoelswereld enerzijds en dat ordenende denkkader anderzijds vormen samen twee grondaspecten van wat als geheel 'geloven' placht te heten.

Nu geven niet alle kerkverlaters zo bevlogen zingend blijk van hun bevrijding van het kerkelijk juk - alle leeggelopen kerken zouden anders weer hard nodig zijn.

Maar dit berichtje illustreert wel hoe kerkverlaters doorgaans vooral afhaken van de woorden van de leerstellige waarheid en niet van de vaak innerlijk en emotioneel als vertrouwd beleefde waarden die in het lied meekomen en ook hun handelen bepalen.

geloofservaring tussen vertrouwde levenshouding en leerstellige geloofsinhoud

In de theologie wordt vanouds wel onderscheiden tussen het 'wat' en het 'hoe' van geloven (voor wie Latijn wil: 'fides quae' en fides qua'). Het 'hoe' van het geloven raakt aan de innerlijke gevoelens (vertrouwen, ontroering) en spoort idealiter met het 'wat' in de denkende verantwoording (geloofsleer). Het Engels kent het onderscheid tussen geloven als 'faith' (vertrouwen) en als 'belief' of 'beliefs' (leerstellingen). Met dat laatste, die verantwoording van geloofsleerstellingen als geloofsvoorstellingen ging het altijd weer mis - en lijkt het ook vandaag weer mis te gaan. Eigenlijk bedoeld als 'gebinte' of 'bestek' voor het huis van vertrouwen om geborgen in te wonen ondermijnen ze door hun niet 'bij de tijd' zijn dat vertrouwen tot er nog slechts een melancholiek, nostalgisch jeugdsentiment van over is. Vraag

iemand waarom hij 'afhaakt' van het 'geloof van de kerk' en hij zal wijzen naar de traditionele geloofstaal die, ooit taal van het geheim, gaandeweg geworden is tot onbegrijpelijke geheimtaal. Maar geen kwaad woord over de innigheid van oude liederen, laat staan voor de schoonheid van de Mattheüspassie van Bach of de Messiah van Händel! Maar het zijn dan ook juist die gevoelens van innige verbondenheid en innerlijke bewogenheid en de daaruit voortvloeiende levenshouding van compassie die de authentieke kern vormen van geloof.

12. 'Oecumene der Verlichting' en de messiaanse beweging - hoe geschiedenis te (ge)denken geeft

Er valt veel te gedenken in deze jaren. In 2017 is er Luther rond 500 jaar Reformatie en het jaar 2018 roept Europa van een eeuw geleden in beeld aan het einde van een verbijsterende eerste wereldoorlog. Gedenken geeft te denken, zeker ook als het gaat om de vraag hoe christelijk leven en geloven van gisteren zijn weg vindt naar vandaag en morgen. Wie markante momenten in de geschiedenis wil verstaan in hun betekenis voor vandaag stuit op enig moment ook op het begin van de christelijke geloofsbeving.

hoe het begon

Het begon met de geboorte van de messiaanse beweging, door de evangelisten geschilderd in de komst van het Kind, wereldwijd present voor arme herders tot wijzen uit het Oosten. De tegendraadse rabbi Jezus komt als grenzen overschrijdende messiaanse profeet voortdurend in conflict met het al te introvert en exclusief op zichzelf gerichte joods-religieuze establishment van zijn dagen. Veel eerder was er al, daterend uit de vierde

eeuw voor de jaartelling, het verhaal van Jona als kritische spiegel voor het heilige en veilige 'wij' tegenover het verdorven 'zij'. De 'omgekeerde messiaanse profeet' Jona wil wel een genadige God voor zichzelf, eigen volk en eigen veilige grenzen, maar wordt bang voor en boos op die God als diens genadige aandacht zich ook richt over grenzen heen op de grote wereldstad Ninevé, beeld voor de verdorven heidenwereld. Ach, hoe komt die angstige bezorgdheid voor eigen heilige wij-identiteit en veilige grenzen tegenover zij-daar ons vandaag toch zo bekend voor! Dat dit Ninevé van het Assyrische wereldrijk, al twee eeuwen eerder, in het jaar 612, verwoest was door het volgende wereldrijk Babylonië en daarna nooit meer werd herbouwd, onderstreept hoe de naam van deze stad in beeld bleef voor het tegendraadse messiaans visioen. En dan - ironie van de geschiedenis - te bedenken dat de puinhopen van Ninevé-toen precies liggen onder de stad Mosul, recent zozeer in het nieuws. Terug naar de messiaanse beweging die als vroegchristelijke gemeente, in enkele eeuwen uitgroeide tot Staatsgodsdienst. De verstrengeling van troon en altaar en het daarmee gegeven machtsmisbruik maakten de kerk tot spelbreker van de grenzenoverschrijdende, open messiaanse beweging en riepen eeuwen later de Reformatie op.

'het geloof dat de moderne wereld vorm gaf'

Zo luidt de ondertitel van een recent verschenen 'geschiedenis van het protestantisme'. Dat klinkt misschien iets te mooi. Maar de Reformatie luidt wel een mondig worden in van gewone mensen, als opmaat naar de Verlichting. Maar pas na drie eeuwen met daarin door godsdienst bepaalde oorlogen luidde de Franse revolutie (1789) met 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' meer definitief de Verlichting in. De breuk tussen troon en altaar, staat en godsdienst en de spanning tussen zich ontwikkelende wetenschap en christelijk geloof werken door tot

vandaag.

Los van de kerken ontwikkelt zich in de 19e eeuw een viertal ideologische bewegingen (liberalisme, socialisme, anarchisme en feminisme), door de theoloog F.O. van Gennep eind vorige eeuw getypeerd als 'de stiefkinderen van het christendom', omdat ze alle een element uit de christelijke geloofstraditie ideologisch uitvergrootten, en de kerken niet in staat bleken zich inclusief daartoe te verhouden. De 'verzuiling' continueerde dat isolement - 'in het isolement ligt onze kracht' - totdat ze in onze tijd verkruiemde. Reden waarom dezelfde Van Gennep pleitte voor een 'oecumene der Verlichting' - een profetische vondst, waaraan kerk en theologie te weinig aandacht besteedden. Al was het maar de conclusie dat christelijk in onze cultuur veel meer omvat dan alleen kerkelijk.

En zo zijn we terug bij Europa vandaag - niet bij de chaos van 1918, maar wel met de nodige verwarring.

naar een 'oecumene der Verlichting'

- voorbij restauratie en secularisatie

In onze tijd verschoof in protestantse kerken de aandacht voor een traditioneel leerstellig geloof naar spiritualiteit als 'beleefd en geleefd geloof'. De cantatedienst verving de catechismusdienst. Deze spiritualiteit, voorbij aan de oude machtsstrijd in de moderniteit tussen kerk en cultuur, verbindt een binnenkerkelijk en buitenkerkelijk perspectief en betreft postmoderne cultuur en christelijke geloofstraditie in een kritisch-loyale dialoog op elkaar. Confessionele, kerkelijke en religieuze grenzen worden overschreden en de tegenstelling geloof-ongeloof relatief. Als herinterpretatie van christelijk geloof is deze spiritualiteit verbonden met de hele cultuur. Seculariteit is hier niet langer de tegenpool van spiritualiteit, maar vormt de context en zelfs de vindplaats ervan.

Over 'oecumene der Verlichting' gesproken: het gaat er vandaag

om kerk en cultuur, religie en rationaliteit, spiritualiteit en seculariteit vruchtbaar op elkaar te betrekken.

Deze spiritualiteit in de breedte van de cultuur is te verstaan als toewijding aan mens en menselijkheid, een menselijke leefwereld, ontleend en getoetst aan de bijbelse verhalen van God en mensen.

Voorbij aan onvruchtbare gevechten tussen rationaliteit en religiositeit weerspiegelt ze een verbeelding, waarin het rationele en het religieuze de menswording van de mens en vermenselijking van de cultuur dienen en waarvoor de kerk bron en broedplaats mag zijn.

13. God en zijn koninkrijk door tijd en geschiedenis heen

De tijd rond 2014 riep veel 'gedenken' op: natievorming van het 'Koninkrijk der Nederlanden' (1813/15) en, een eeuw later, de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), die om een solidair Europa vroeg.

De betekenis van het geloof in God en zijn koninkrijk in het decor van deze historische momenten kan illustreren hoe geloofsbeelden van 'God en zijn koninkrijk' veranderen door de tijd heen. Neem nu het jaar 1914 toen het kruisvat Europa in vlammen miljoenen mensenlevens eiste. Waarom kon het geloof in 'God en zijn koninkrijk' die rampzalige oorlog niet voorkomen? En hoe kan het gedenken een eeuw later de betekenis van dat geloof opnieuw doen oplichten?

geloofstaal door tijd en persoon gekleurd

De vraag 'hoe het vandaag staat met God en zijn koninkrijk' is van een andere orde dan de vraag 'hoe het staat met de buurman en zijn tuin.' Van de laatste kun je zeggen: 'Ik heb hem net

nog gesproken – het gaat goed met hem en zijn tuin ligt er mooi bij.’ Maar ‘God’ en ‘zijn koninkrijk’ zijn woorden van een andere orde; geloofswaarden waarin altijd het geloof, in de zin van op geloofsbeelden berustend vertrouwen, van de spreker meekomt. Maar verlegenheid: wat nu als de traditionele geloofstaal van eertijds vandaag voor steeds meer mensen verouderd en aan betekenis verliest? Staat het daarom minder goed met God en zijn koninkrijk? Of dienen zich voor deze tijd andere beelden en woorden aan?

terug naar 1914

Welke rol speelde in het Europa van 1914, met godsdienst minder marginaal in de cultuur dan nu, de kerk met haar geloof in God en zijn Rijk in de keuze voor of het voorkomen van de oorlog? Historische reconstructies roepen het beeld op van kortzichtige argeloosheid (de oorlog zou maar enkele maanden duren) en ook van een bijna religieus oorlogsentousiasme: een oorlog zou op eigen en eigentijdse wijze intenser de zin van het menselijk bestaan kunnen onthullen.

Stel je voor: de Duitsers beleden voor die oorlog ‘Gott mit uns’; de Engelsen zongen zich moed en inspiratie in met: ‘God on our side’; en de Fransen wisten van ooit nog: ‘Dieu le veut’ (God wil het).

Hoe kwamen ze erbij en waar haalden ze het vandaan?

Bonhoeffer en zijn twee wegen

In zijn jonge jaren na die eerste wereldoorlog zag Dietrich Bonhoeffer (geboren 1906) zich voor de keuze tussen de weg van twee voor hem inspirerende en spraakmakende mensen. De ene was de filosoof Friedrich Nietzsche die – geboren en opgevoed in een Duitse dorpspastorie en levenslang geboeid gebleven door Jezus – brak met zijn theologische studie en het burgerlijke christendom van zijn dagen. Na zijn dood (1900)

spraken zijn kritische geschriften voor en na de oorlog vele jongeren aan. De tweede die Bonhoeffer inspireerde was een jonge predikant, die in en na zijn theologische studie verbijsterd had aangezien hoe zijn leermeesters hun beelden van God uitleverden om de kanonnen voor de oorlog te zegenen en die daarom zich sterk maakte voor God als de 'ganz Andere'. Zijn naam was Karl Barth en hij werd een belangrijke theoloog en kerkvader van de twintigste eeuw.

Een beetje tegen de geest van zijn aristocratisch milieu – waaruit vooral juristen en medici voortkwamen – koos Bonhoeffer voor de studie theologie. Later, tijdens de tweede wereldoorlog gevangen wegens zijn deelname aan een complot tegen Hitler, muntte hij in zijn gevangenisbrieven ('Verzet en overgave') het begrip 'religieeloos christendom'. In het spoor van Barth wantrouwde hij het gewaad van de religie waarin in Gods naam zoveel brute macht en onmenselijkheid kon meekomen.

herinterpretatie en nieuw verstaan

Tot vandaag toe vormen zijn gevangenisnotities de inspirerende aanzet tot herinterpretatie van geloof en kerk in onze tijd. Een mondige wereld en mondige mensen vragen om andere woorden en beelden van geloof; om 'zoeken en vervangen' in computertermen gezegd. De theologie als systematische bezinning op christelijke traditie en cultuur zou daarin moeten (durven) voorgaan maar lijkt nogal eens verlegen en verdeeld. Over God en Koninkrijk vandaag gesproken - enkele historische overgangen.

over godsbeelden en God

Laat ik voor een blik op God en godsbeeld nog wat verder terugreiken voor, juist vandaag, gedenkwaardige geschiedenis. Eerst was er de herdenking van de Reformatie van Luther (1517), vijf eeuwen geleden, toen het beeld van 'God' nog

onaantastbaar was, ook al beefde het heilige Roomse Rijk, met zijn vanzelfsprekende verbond tussen 'troon en altaar', op zijn grondvesten. De 80-jarige oorlog in Nederland - begonnen in 1568, 450 jaar geleden - en de 30-jarige oorlog in Duitsland (1618-1648) zijn minstens ook te zien als godsdienstoorlogen tussen protestanten en katholieken. Was het beeld van God binnen de machtsorde van de rooms-katholieke kerk nog onaantastbaar veilig, binnen de kring van de meer mondige protestanten veranderde dat. In Nederland was het de Synode van Dordrecht (1618-1619), met vier eeuwen ook al gedenkwaardig, waar het beeld van God een hevige controverse tussen 'gereformeerden' en 'remonstranten' opriep. Ook al zijn de woorden 'orthodox' en 'vrijzinnig' van veel later datum, dit theologische geschil laat zich als opmaat zien naar de mondige mens in een wereld van wetenschap die later als verlichting werd aangeduid. Tot 1800 was de theologie nog 'koningin der wetenschap' en God vanzelfsprekend. Met de moderne tijd ('moderniteit', 'Verlichting') na 1800 ontstonden twee andere godsbeelden: dat van hen die hun geloof bedreigd zagen door de voortgang van wetenschap en zich daartegen keerden en dat van mensen die godsgeloof en godsbeeld in dialoog brachten met een door de voortgang van wetenschap veranderende cultuur. En inderdaad, het christendom in de cultuur kreeg in de 19e eeuw een heel andere gestalte: van lange eeuwen cultuur vormend werd het nu eerder cultuur volgend. En mede door de scheiding van kerk en staat ontstond een 'verkerkelijkt christendom'. Predikanten waren niet langer vanzelfsprekend 'volksopvoeders' in de cultuur maar 'verdwenen' in de kerken (waar ze, tot enig herstel van hun status, wel gehuld gingen in de toga van de geleerden, de wetenschap). Het debat binnen kerk en theologie tussen 'orthodoxie' en 'vrijzinnigheid' is tot vandaag weliswaar nog herkenbaar, zij het steeds minder uitputtend. Vandaag dient zich, voorbij aan het verouderde en onvrucht-

bare binnenkerkelijke debat orthodox -vrijzinnig, de vraag aan naar een beeld van God in de 21e eeuw. Het verzet tegen wat de goede schepping aantast (oorlog, armoede en milieuverwoesting) vormt vandaag het hart van het christelijk engagement van mensen over kerkgrenzen heen. De God van een mondiaal mededogen en van de 'inclusieve vrede' was het die bij monde van Jeremia tegen de ballingen in het vervloekte Babel zei: "Zoekt de vrede voor die stad en bidt voor haar, want in haar vrede is uw vrede gelegen." (Jeremia 29). Voor vandaag lijkt Karen Armstrong een inspirerend voorbeeld van 'omdenken' over 'God en zijn koninkrijk'. Onlangs poogde ze die met elkaar te verbinden door de lancering van het charter of compassion - je zou zeggen: een verwijzing naar God voor de 21e eeuw.

dat Koninkrijk van U

- over samenleving en christendom vandaag

"Jezus verkondigde de komst van het Koninkrijk Gods; wat kwam was de kerk ...". Deze bekende, met enige ironie geladen, uitspraak is interessant omdat ze een naar onze tijd toe veranderend theologisch denken kan illustreren. Zolang, volgens een gangbare theologie, de kerk zich, tegenover een 'verloren wereld', als de exclusieve draagster van God en zijn Geest beschouwde, lag het gemakkelijk voor de hand bij het spreken over het Koninkrijk Gods voor alles aan de kerk te denken. Een krimpemde kerk hield dan ook al snel een uitblijvend en falend Koninkrijk in.

In een eigentijdse theologische bezinning is de notie van het Koninkrijk niet langer exclusief afhankelijk van en 'uitgeleverd' aan de kerk. Waar 'christelijk' gezien wordt als veel meer omvattend dan 'kerkelijk' en waar de cultuur ook de werkelijkheid van God en zijn Geest onthult, daar is een nieuw denken gegeven over wat vandaag Koninkrijk Gods mag heten. Geïnspireerd door Bonhoeffer die mondige mensen in een mondige we-

reld verstond als in lijn met Gods bevrijdende koninkrijk, is te schetsen hoe ontwikkelingen in de samenleving te verstaan zijn als teken van dat visioen. Het bijbelse beeld van het koninkrijk is niet slechts toekomst maar ook heden en onder ons. Dat nodigt uit meer aandacht te besteden aan de cultuur als speelveld van Gods rijk. Want in die cultuur zit heel wat meer van 'God' en 'zijn koninkrijk' dan wij denken. Naarmate kerken de cultuur ruimhartiger als speelveld van God en zijn rijk zien, kunnen ze ook onbekommerder kijken naar de zogeheten 'achteruitgang' van kerkelijkheid en 'secularisatie' vooral ook verstaan als emancipatie, autonomie, mondig worden in het licht van Gods bedoeling met mens en wereld.

Dat vraagt behoorlijk om-denken in geloof en theologie gelet op hoe kerk en godsdienst in hun orthodoxe variant telkens weer uit angst voor de moderniteit een verbond aangingen met een conservatisme dat de vooruitgang wantrouwde en afremde. Laten christenen en kerken ophouden cultuurpessimist te zijn. De ontkerkelijking zou als 'blessing in disguise' ons kunnen bevrijden van de 'verkerkelijking' van het christendom waarin de kerk zich vooral verstaat als 'ark van Noach' voor een verloren cultuur. Maar, de kerk is er vandaag om als visionaire uitzichttoren zicht te bieden op de wereld als speelveld van God en zijn koninkrijk.

14. "God gaat zijn ongekende gang..."
- over veranderingen in taal en beelden voor geloven in God

Wij bewegen ons door de tijd heen voor een moment naar januari 1915. En ik neem u even mee naar Engeland, waar op dat moment de argeloze veronderstelling dat de militairen met kerstmis 1914 wel weer terug zouden zijn uit een gewonnen oorlog plaatsmaakt voor de verbijstering over de duizenden die

in enkele maanden al hun leven lieten in de loopgraven van een oorlog die verwoestend voortging.

We luisteren mee hoe toen in Engelse kerken en kathedralen, met nu al heel veel incomplete gezinnen, een lied van William Cowper (1800) vaak gezongen werd. Aldus Pat Barker, de Engelse schrijfster die, gedachtig aan de verhalen van haar grootvader over zijn ervaringen in die oorlog, 25 jaar geleden een trilogie over die vier oorlogsjaren schreef.

gedenken - naar een weten over lot en God

Waarom in gedachten die eeuw teruggaan? Om te gedenken. Gedenken is: niet vergeten, en van daaruit weten wat je te doen staat. Niet vergeten hoe Europa toen in chaos verkeerde; en vandaag weten hoe behoedzaam verder te gaan, misschien langzaam en met veel trekken en duwen, op de weg van een Europese solidaire waardengemeenschap, voorbij aan en geleerd door twee wereldoorlogen.

Maar vooral, gedenken is ook een bijbels grondwoord, een refrainwoord - niet minder en niet meer dan 'geloven' zelf. Altijd weer klinkt het: 'Gedenkt hoe God u uitleidde uit het angst- en doodslaan (Egypte) en u roept om op weg te gaan als bevrijders en verspieters van de wereld als beloofd land.

Terug in die Engelse kerken horen we een geladen lied over lot en God

*"God moves in a mysterious way, his wonders to perform;
he plants his footsteps in the sea and rides upon the storm..."*

zo klonk het daar telkens weer in deze jaren. De dichter Schulte Nordholt hertaalde het (liedboek).

*"God gaat zijn ongekende gang, vol donk're majesteit,
die in de zee zijn voetstap plant en op de wolken rijdt."*

Roepen deze eerste regels meer het beeld op van de Germaanse god Donar, de opperheerser, in de volgende regels licht het

beeld op van wat in de geloofsleer de God van de voorzienigheid heet, inclusief die ongemakkelijke, aan elkaar tegengesteld lijkende typering van God: 'Zijn duistere voorzienigheid verhuult zijn mild gelaat'; en: 'God zelf vertaalt de duisternis in eind'lijk eeuwig licht'. Over taal en beelden van God en geloven gesproken: als klassieke liedtekst vat ook dit lied in poëtische taal elementen van de geloofsleer samen - hier dus die van Gods voorzienigheid. Het zegt: vertrouw erop, dat het lot dat je overkomt, hoe moeilijk ook, bij God in goede handen is, met jou als mens erbij. Zo brachten mensen toen de verbijstering over het lot onder bij het beeld van een voorzienige en troostende God. Maar, (hoe) kon het ook deze zelfde God zijn in wiens naam mensen bij duizenden verplicht en geroepen werden zich met lijf en leven tegen elkaar in te zetten voor deze noodlottige en mensenlevens verslindende oorlog? 'God on our side - maar hoe, waartoe, en waarom? Kan religie dan zomaar een bijproduct blijken te worden van nationale machtsbehoefte, superioriteitsbesef en verdrongen angst?

verwarring over en vragen bij God

De verwarring over hoe mensen toen God ter sprake en in beeld brachten kan nog groeien als we ons realiseren dat aan de andere kant van de frontlijn, in Duitsland, een gezaghebbend theoloog (Adolf von Harnack) voor Kaiser Wilhelm een rede schreef die de keizer uitsprak bij het uitbreken van de oorlog, ter bemoediging en inspiratie van de honderdduizenden militairen voor deze 'noodzakelijke en rechtvaardige' oorlog. Welk beeld van God en geloof kwam mee in die speech? Zoiets als: 'Mannen, ga met God...'; en: 'Gott mit uns...'? Maar vertoonde deze God, evenals die Britse, toch niet eerder het beeld van de Germaanse opperheerser? En was het misschien wel begrijpelijk dat een jong theoloog, Karl Barth, beginnend predikant in een Zwitsers dorp, begin jaren '20, brak met het godsbeeld van

zijn leermeesters. God moest een 'ganz Andere' zijn dan die de kanonnen voor deze oorlog zegende.

En hoe gaat het verder in Europa met het beeld, het gelaat en de lotgevallen van God in de jaren '20 en '30 als de meerderheid van de Duitse kerken in Gods naam geen tegenweer biedt tegen de groeiende greep van Hitler en de aanstalten die hij maakt voor een vervolg van de oorlog? Behalve dan dat een kerk-scheuring een minderheidskerk - de Bekennende Kirche - deed ontstaan waarin een ander beeld van God gekoesterd werd.

En als na 1945 de werkelijkheid van de Holocaust langzaam maar zeker doordringt, inclusief de verbijsterende werkelijkheid van het niet-opmerkbare weggelaten, dan betekent dat onvermijdelijk een ingrijpende vraag bij alle spreken over God. 'Het gezicht van God na Auschwitz', de titel van een boek, zal ons als vraag vanaf de tweede helft van die eeuw nooit meer verlaten. Bonhoeffer zou dat in zijn profetische gevangenisbrieven kort op formule brengen: wij zijn mondige mensen geworden in een mondige wereld; God is niet de machtige en gemakkelijke opvuller van de leemten in onze kennis; en in een paradox: 'De God die bij ons is, is de God die ons verlaat.'

En in de jaren '60 zal de anglicaanse bisschop Robinson in een beroemd geworden boekje voorstellen om het beeld van God als opperheerser, 'the old man in the sky', in te ruilen voor een typering door de theoloog Tillich: God als 'the Ground of our being', de grond van ons bestaan.

Dit proces van schuivende godsbeelden wordt in de theologie vandaag wel getypeerd als de overgang van een theïstisch naar een posttheïstisch ter sprake brengen van God.

een ander beeld van God?

Deze korte historische film met schuivende beelden van God die te denken geven spoort met de persoonlijke (geloofs) ervaring van veel mensen dat God als almachtig Opperwezen

gaandeweg verdwenen is uit de voorstellingswereld en het leven van mensen - met opluchting, verwarring of pijn. Maar met de bijbelse verhalen in de hand kan men vrolijk zeggen dat dat allemaal niet schokkend is omdat daarin ook niet een God uitgetekend wordt als de almachtige opperheerser.

Samenvattend: God is vandaag niet meer het antwoord op al onze vragen maar vooral een heilzame en kritische vraag bij onze antwoorden. Het appel namelijk aan mensen om in zijn geest 'mensen als verhaal van God' te zijn en 'schepper op de achtste dag' in zijn wereld, bestemd tot beloofd land.

*15. De kerk
tussen verdamping en metamorfose
- over veranderend geloof
in een veranderende cultuur*

Wie zich bezint op de kerk van morgen stuit op een lastig probleem. Oude geloofsbeelden over de kerk staan dwars op de taal van de feiten van vandaag. Dat werkt verlamdend op pogingen tot vernieuwing en verandering. Alleen als de ban van verouderde geloofsbeelden verbroken wordt, ontstaat er ruimte voor een creatief denken over een kerk van de toekomst.

oude geloofsbeelden en de taal van de feiten

De toekomst van kerken baart zorgen. Maar is het wel nodig en mogelijk om te onderzoeken hoe het anders kan? De gebeeldhouwde taal van de oude belijdenis spreekt uit dat de kerk on-aantastbaar van God is en roept het beeld op van de kerk als ark van Noach waarbuiten niets van God te vinden is. Steeds meer mensen weten met deze geloofstaal geen raad. Toch bepaalt ze, meer dan wij denken, op een verborgen wijze de grondtonen van pretentie en presentie van de kerk.

De feiten over vooruitzichten voor de kerk in de toekomst spreken anders: verlies aan betekenis, omvang en reikwijdte blijkt haar deel, ondanks alle inzet van vrijwilligers. Maar laten we eens bezien hoe juist die inzet van mensen niet zozeer naar een tragische verdamping maar naar een gewenste en verhoopte metamorfose verwijst.

veranderend geloven in een veranderende cultuur

Aan twee kanten van veranderend geloven in een veranderende cultuur is dat te zien.

Ten eerste: kerkelijk en gelovig vallen niet meer samen tegenover onkerkelijk en ongelovig. In de tweede plaats: ook kerkelijk en christelijk vallen niet meer samen. Dat is even schrikken voor wie sinds de jaren vijftig God exclusief gelokaliseerd wist in de kerk. Wat er over God te verhalen was kon je alleen halen in de kerk. Maar het is nu hoog tijd om in te zien dat het een misverstand is om God en de kerk zo te laten samenvallen, want dat verlamt een creatief gesprek over de kerk van morgen. Dat de kerk niet het laatste woord over God heeft is bij nader inzien trouwens nog bemoedigend ook. Als het schip van de kerk water maakt, betekent dat nog niet dat God ook overboord is in onze cultuur.

welke God zou er verdwenen kunnen zijn uit onze leefwereld?

“Hoe God verdween uit Jorwerd”, zo luidde de treffende titel van het befaamde boek van Geert Mak. Theologische vergissing: Nee, God verdween niet uit Jorwerd, maar alleen een maatschappelijke orde. En met die orde verdween een kerk die vooral daarin paste. En ja toch, er verdween wel een God. Maar dat was de door die kerk aangeklede God die ook vooral bij de kerk van die voorbije tijd paste. Het was de God die mensen in de snel veranderende leefwereld blijkbaar weinig meer te zeggen had in hun levensvragen. Voor die God kwamen ze gaande-

weg niet meer naar de kerk. En omdat een kerk zonder mensen haar doel mist, verdween ze gaandeweg, met die God, uit het leven van mensen.

Welke God was dat, die de mensen in hun veranderende samenleving zo weinig aansprak dat hij wel moest verdwijnen? Het zal wel de God zijn die de wereld opdeelt in geredden (mensen van de kerk) en verlorenen (mensen van de wereld), gelovigen en ongelovigen; de God van binnen en buiten, de smalle en de brede weg, hemel en hel. Die God was het vermoedelijk van wie zoveel mensen, mondig geworden en niet bang meer, afscheid namen.

liefde zet de toon van geloof

Het was dus niet God zelf die verdween, maar een beeld van God. En er kwam geen godsverduistering over de menselijke leefwereld, maar een godsbeeldverduistering. Zo erg was het verdwijnen van die God dus ook weer niet. Zo gaat dat nu eenmaal met oude godsbeelden.

Maar het eigenlijke geheim en verhaal van God verdween niet uit dorp en stad toen daar de leefwereld veranderde, zelfs al verdween ook de kerk.

De God die bleef is niet zo eenvoudig uit te tekenen in een geloofsartikel of beeld waarover je in de kerk definitief kunt oordelen. Het gaat niet zozeer om een persoon die aan- of afwezig is, maar om wat iemand ooit noemde: de weerloze overmacht van de liefde.

Wat bleef en blijft in de cultuur, met en zonder kerk, was het verhaal van mensen die in een veranderende cultuur gestalte wilden geven aan een samenleven in liefde. Dat gerucht van liefde over alle grenzen heen verbindt de christelijke geloofstraditie met een spreken over God. Dit gerucht van God laat zich niet vastleggen in beeld en begrip en kerkelijk beheersbaar maken. 'God' was nooit, maar is zeker vandaag niet meer

een 'oude bekende' over wie wij kunnen beschikken, maar een verraste of verbijsterde uitroep ('Hij is het weer' - Van Peursen) als het lukt - of ook als het mislukt - met het leven en de liefde. Het eerste en laatste woord van geloof verwijst niet naar een of andere confessionele overtuiging maar naar de liefde. De liefde in haar kritische betrokkenheid op gerechtigheid en vrede in het klein en in het groot - daar is het in het verhaal van de echte God om te doen.

grenzen van kerk, godsdienst en confessie overschrijdend

De liefde van die God en de God van die liefde overschrijden traditionele grenzen van heel het kerkelijke, religieuze en confessionele gebeuren en stellen daaraan de kritische vraag: in hoeverre dit alles dient als scheppende en herscheppende macht voor het persoonlijk leven en de cultuur. Maar in die cultuur zelf zit al heel wat God.

Waar in creatieve zorg voor mens en wereld de liefde te ontwaren is is God niet ver weg.

cultuur als vindplaats van God en heil

Dat niet God en wel de kerk vandaag op veel plaatsen verdwijnt lijkt misschien even verwarrend maar het is heilzaam en leerzaam. We kunnen zo leren de cultuur niet langer te beschouwen als van God los, godloos en goddeloos, maar haar opnieuw zien als vindplaats van God en heil.

Er zit meer van God en zijn liefde in de cultuur dan wij denken. Wie wetenschap, zorg, kunst etc. weer serieus neemt als schepping van God, bewoonbare wereld, ontdekt de seculariteit weer als vindplaats en bron van spiritualiteit.

Verouderde geloofstaal hoort dus in het museum, wil de kerk geen museum worden - netjes bewaard, om te weten hoe het vroeger was en nu niet meer kan en om ruimte vrij te maken voor nieuwe taal. En dan gaat er nogal wat schuiven om bij een

kerk van morgen uit te komen.

van verdwijnen naar verschijnen

Het betekenisverlies van kerk en godsdienst is wel tragisch voor de gangbare en traditionele kerk, maar het is goed om te bedenken dat dat niet samenvalt met geloofsafval of verval van de christelijke geloofstraditie; godsbeeldverduistering dus en niet godsverduistering. Het verdwijnen van God uit onze vertrouwde kaders betekent vooral dat we nog niet ontdekten waar en hoe Hij opnieuw verschijnt. De zogeheten geloofscrisis is vooral gezichtsbedrog - we moeten het verhaal van God opnieuw en beter bezien om zijn sporen in cultuur en kerk voor vandaag te kunnen ontdekken.

Betekenisverlies van kerk en godsdienst verwijst vooral naar een betekenisverandering van geloof. Hoe kan de kerk een ruimte zijn waarin met verbeeldingskracht de christelijke geloofstraditie hernomen wordt en herontdekt wat vandaag heil van God mag heten in een veranderde cultuur?

kerk van de toekomst

De herinterpretatie van haar boodschap vraagt wel om een herinrichting van de kerk.

Mensen staan redelijk positief tegenover de kerk, zeker waar blijkt dat de dienst van de kerk in deze tijd veel meer omvat dan de kerkdienst. Met het oog op morgen wordt de kerk vandaag uitgedaagd onbevreesd andere keuzen te maken dan de kerk van gisteren: minder dingend naar de gunst en waardering van haar leden (achterban) en meer gericht op de dienst (aanbod) aan buurt, dorp, stadswijk; minder 'besloten club voor leden' en meer open, educatieve en pastorale ruimte in de dienst aan mensen op de kruispunten van hun leven. Als de muren van de kerk poreus worden, naderen pastoraat en diaconaat elkaar. Kerken zouden niet gesloopt behoeven te worden als ze met

verbeeldingskracht verbouwd zouden worden tot die open ruimte waarin mondige mensen in vrijheid kunnen zoeken en vinden wat de christelijke geloofstraditie voor hun kan betekenen.

Beter dan de ark is de open ruimte van de markt een beeld voor de kerk van de toekomst. “Zoek de vrede voor de stad en bidt voor haar, want in haar vrede zal uw vrede gelegen zijn” (Jeremia 29). Dit woord tot de ballingen in Babel keert de kerk ‘binnenstebuiten’ en maakt haar mensen tot verkenners van beloofd land in de cultuur van vandaag.

DEEL IV. DE KERK ...als leergemeenschap

een interessante paradox

De typering van de kerk als leergemeenschap weerspiegelt de groeiende mondigheid van gemeenteleden en de daarmee gegeven pluraliteit in opvattingen en geloofsbeleving. In dat woord 'leergemeenschap' steekt iets van een paradox, een schijnbare tegenstrijdigheid. Een 'gemeenschap' is op het behouden van de eenheid gericht; iets conserverends en conservatiefs is niet vreemd aan de kerk. Maar 'leren' is tegelijk juist gericht op nieuw verstaan - en dus op groei en verandering. De kerk als leergemeenschap veronderstelt dus een ruimte waarin de betekenis van de geloofstraditie op een nieuwe wijze verstaan kan worden en tot nieuwe vormen kan leiden. Die leeropgave krijgt vandaag een extra accent door het verminderend bereik van de kerk in haar traditionele gestalte

Naast de feitelijke 'kerkverlating' door mensen dient de vraag zich aan of de kerk ook mensen verlaat doordat ze niet voldoende en op de goede wijze al lerend met haar mensen meetrekt in deze tijd.

Welke leeropgave komt in dit alles mee voor de gemeente als geloofsgemeenschap? Hoe is de kerk te verstaan met het oog op haar voortgaan (16). Is er een 'mozaïek aan kerkplekken' denkbaar waarin kerk en samenleving echt en hecht verbonden zijn (17). Het is een leeropgave om een perspectief op geloof en samenleving te ontdekken dat hier een weg kan wijzen (18). Om die weg te vinden en, al lerend, te gaan is inventiviteit en verbeelding nodig (19). Een verbeelding die inzet bij de samenvattende conclusie van een betekenisverandering van geloof en godsdienst in de postmoderne cultuur van vandaag (20).

*16. De kerk moet blijven - maar hoe?
- naar een perspectief op geloven en kerk voor morgen*

Regelmatig melden kranten vandaag dat in een dorp of stad, doorgaans na emotioneel beraad, kerkgebouwen moeten worden afgestoten. Maar zou verdriet over verlies ook kunnen samengaan met een constructieve poging tot creatief verstaan en het vinden van een weg naar een kerk van morgen?

de omgekeerde verrekijker

Anders dan uitvergroting van de pijn (verlies van een kerkgebouw) zouden we dan gediend zijn met een blik op de ruimte van het historische landschap zoals een omgekeerde verrekijker die op ongedachte wijze in beeld kan brengen. Concreet: wie, gegeven de feiten van de ontkerkelijking, de vraag stelt naar een kerk van morgen, is ermee gediend nog eens goed te zien hoe het ooit begon en hoe het daarna verder ging. Het heden, de toekomst en het verleden in een enkel beeld bezien – daar komt het op aan als we niet in de knel maar in een ruimte willen nadenken over de kerk van morgen.

de marge van de messiaanse beweging

Religie begint in de marge - in de woestijn zoals bij Mozes. Ze begint bij marginale mensen zoals vissers uit Galilea of vrouwen bij Jezus' graf; bij immigranten in ons land.

In die marge van het begin heerst onderzoekende vrijheid. Er staat nog niets vast. Maar als de beweging groeit, gaat onvermijdelijk macht een rol spelen. Dat kan 'dienende' macht zijn die ruimte schept voor ontmoeting in vrijheid. Maar die macht kan ook 'dominante' macht worden die juist ten koste gaat van vrijheid en inspiratie.

Ruimte voor ontmoeting in vrijheid - dat is een kostbaar ding, juist ook voor mensen die elkaar op het niveau van geloven willen ontmoeten. Zoals een geloofsgemeenschap eenheid veronderstelt (soms met drang of dwang bevochten), zo vraagt ze ook om ruimte. Die ruimte is ons trouwens meer vertrouwd dan we denken.

verlangen naar en vertrouwdheid met ruimte

Vraag aan honderd mensen in de kerk wat geloven en God voor hen betekent en hun antwoorden zullen hemelsbreed verschillen. De eerste zal een treffende liedregel noemen. De tweede zet in bij een ervaring (natuurbeleving, meditatie of mystiek). Een derde zal een daadkrachtige en inspirerende houding van een klassieke of moderne 'heilige' noemen. En een vierde knoopt aan bij een flard uit de leer of een belijdenisgeschrift. Maar iedereen zoekt en vindt op eigen wijze 'spelend met' elementen, brokstukken en fragmenten de bouwstenen voor het eigen spirituele onderkomen. Deze uitwaaiende pluralisering van geloofsbeleving en geloofsver(ant)woording weerspiegelt het proces van een toenemende individualisering. Werd tot voor enkele decennia 'pluraliteit in geloven' nog als probleem (voor waarheid en eenheid in geloof) beschouwd, gaandeweg werd ze tot de oplossing van het probleem en tot 'uitdaging voor een gemeente-zijn in verscheidenheid'. Ook de groeiende voorkeur in de protestantse wereld voor het begrip 'spiritualiteit' - in de katholieke wereld al heel lang de aanduiding van uiteenlopende gestalten van geloofsbeleving - boven het woord 'geloof' is illustratief voor een veranderende geloofsver(ant)woording. Verwijst het woord 'geloof' meer naar het 'wat' van 'beleden geloof', neergelegd in leer en belijdenis, het woord 'spiritualiteit' verwijst meer naar het 'hoe' als het beleefde en geleefde geloof.

naar verbeelding in brede zin

Met de nadruk op beleefd en geleefd geloof komen ook gestalten van verbeelding en kunst in de kerk weer meer in beeld als vindplaatsen van spiritualiteit. Anders dan eerder de sobere en strenge orde van de leer worden er nu meer invalshoeken beproefd en 'uitgespeeld'.

Een beeldend kunstenaar wordt uitgenodigd in de kerk te exposeren omdat hij met zijn verbeelding van de werkelijkheid raakt aan spiritualiteit als betekenisvolle verwijzing naar geloof en God. Fotografen exposeren hoe zij in beeld brachten wat gesprekken met mensen over hun spiritualiteit opleverden. 'Cantatediensten' markeren dat deze muziek in toon en taal een eigen betekenisvolle zeggingskracht heeft als vindplaats van spiritualiteit.

Ook al blijkt telkens weer in de geschiedenis en ook vandaag hoezeer dat doel van religie in zijn tegendeel kan verkeren, het heilig spel van de religie heeft in principe de kwaliteit van een menselijk en menswaardig leven op het oog. Het spelen met het aanvankelijk onuitsprekelijke is gericht op het spellen, het zoeken en vinden van de dingen waaraan mensen van harte en in vertrouwen de betekenis van 'heil' en 'heilig' kunnen toekennen.

naar een ruimte voor spiritualiteit en gemeenschap

Hoe zijn wij met de kerken opnieuw in de marge terecht gekomen - en wat zegt dat voor het zoeken naar een kerk van morgen? En omgekeerd: wat overkwam hen precies die in de laatste decennia de kerk verlieten? Waren de woorden en de taal onverstaaenbaar geworden? Was het de vanzelfsprekendheid van de macht of de macht van de vanzelfsprekendheid die te weinig ruimte bood voor het persoonlijke spel van gesprek en ontmoeting, zoekend naar het eigene en verrassende van wat religieuze zingeving mag heten? Kerkverlaters verlaten doorgaans de woorden, maar niet de waarden. Buiten de kerk zijn

meer gelovigen te vinden dan binnen, al noemen de meesten van hen zich liever spiritueel.

Waar niet langer de macht gebruikt wordt om waarheid en eenheid af te dwingen, daar kan de ruimte ontstaan waarin mensen in vrijheid hun spirituele weg kunnen zoeken en vinden.

crisis als kans?

Nu ontstaat er vandaag in veel kerken een groeiend besef niet 'gewoon' te kunnen doorgaan, 'alsof er niets gebeurd is en gebeurt'. Een intuïtie over wat als misplaatste, want het persoonlijke proces veronachtzame, 'macht' beleefd wordt schept ruimte voor het spel van de ontmoeting waarin verscheidenheid niet langer als verdeeldheid ervaren hoeft te worden en zelfs op een inspirerende wijze een besef van verbondenheid kan voeden. Er is her en der in kerken een groeiende aandacht voor experimentele vormen die samenleven in gemeenschap en ruimte weerspiegelen.

Langs deze leerweg is het mogelijk, voorbij aan als verouderd beleefde taal en vormen, het woord 'crisis' (dat letterlijk staat voor 'scheiden en onderscheiden') als 'kans' te beschouwen en te benutten.

voor voorgangers, kerkelijke beleidsmakers en meedenkende gemeenteleden

Vanuit de ontdekking dat de muren van de kerk vandaag poreus zijn en het verschil tussen 'binnen' en 'buiten' in toenemende mate relatief, is het zaak de ruimte te herkennen van nieuwe gestalten van religieuze zingeving in onze huidige samenleving en cultuur.

Er zouden minder kerken afgestoten of gesloopt behoeven te worden indien tijdig een gestalte van de kerk voor morgen doordacht en ontworpen zou worden en een aldus heringerichte kerk een adequate ruimte zou kunnen bieden voor mensen

vandaag, voor de ontdekking van een eigentijdse spiritualiteit als geleefd en beleefd geloof.

17. Naar een kerk als mozaïek - een leerweg

Het zoeken naar een ‘mozaïek van kerkplekken’ in nieuwe taal en vormen waarvoor de landelijke kerk aandacht vraagt, is een antwoord op het functieverlies van een eenvormige gestalte van de kerk. Hoe kan een kerk IN dorp en stad meer kerk VOOR dorp en stad zijn? Daarbij is te bedenken: veel ‘christelijke betrokkenheid’ drukt zich vandaag niet uit in lidmaatschap van de kerk. Het wordt tijd om een eigen status te verlenen aan het nu nog wat onduidelijke begrip ‘cultuurchristen’. Dat begrip verwijst naar alle mensen die losgeraakt van waarheden van kerk en kerkleer de waarden van de christelijke geloofstraditie in leven en samenleving koesteren. Het gaat daarbij om een veelvoud van het aantal kerkleden (bij wie de aandachtsverschuiving van leer naar leven trouwens ook speelt).

Een krimpende kerk weerspiegelt niet het definitieve verval van christelijk geloof - zoals vaak gesuggereerd - maar verwijst vooral naar een ander verstaan van de kerk. De theologie als systematische bezinning op geloof levert voor de kerk daarom wel wat om over na te denken.

Verdween God wel uit Jorwerd?

Geert Mak schreef ooit een boekje over wat er met de mensen en hun tradities in Jorwerd gebeurde toen de moderne tijd doorbrak en de betekenis van de traditionele kerk in het dorp afzwakte. De uitgever gaf het boek een goed verkopende titel mee: ‘Hoe God verdween uit Jorwerd’. Die titel weerspiegelde een interessante theologische vergissing en een leervraag

voor de kerk. Want niet God verdween uit Jorwerd, alleen een bepaalde gestalte van de kerk. De kerk heeft niet de 'alleenverkoop' van God in deze wereld. De Geest, niet opgesloten in de kerk, waait waarheen hij wil.

hoe God niet verdween...

Bezoekers, nieuwsgierig naar 'dat dorp waar God verdween', kregen door de kroegbaas in Jorwerd de vergissing uitgelegd: waar en zolang mensen, zoals in ons dorp, in zorg en liefde voor elkaar instaan, daar is, met of zonder kerk, God nabij en niet verdwenen.

Dat is taal van geloof en theologie van de bovenste plank. 'Ubi caritas et amor Deus ibi est' - waar zorg en liefde zijn, daar is God. Tot troost voor een krimpende kerk geeft deze middeleeuwse liedregel (zie liedboek) de gemeente als leergemeenschap heel wat te denken. Dat over grenzen en kerkmuren heen in 'zorg en liefde' in dorp, stad en wereld 'God' nabij is! Laat de kerk, bevrijd van de kramp over de krimp, vanuit deze boodschap opengaan voor dorp, stad en wereld als beloofd land waar 'God' al present is.

Geloof en kerk opnieuw te spellen

Die twee eenvoudige lijnen - van Jorwerd en dat lied - zijn theologisch van verstrekkende betekenis voor het verstaan van de christelijke geloofstraditie en de kerk vandaag. Met deze twee noties zijn we voorbij aan het achterhaalde gevecht van christelijke geloofstraditie tegen moderniteit, van geloven tegen weten(schap), van kerk tegen wereld, van spiritualiteit tegen seculariteit, ja zelfs van geloof tegen ongelooft. Even bij dat laatste, 'gelovigen tegenover ongelovigen', aansluitend: die traditionele tegenstelling tussen geloof en ongelooft als het al of niet beamen van kerkelijke leerstukken (inclusief bepaalde godsbeelden) is vandaag ook achterhaald. In de bijbel gaat het niet over dit

soort gelovigen tegen ongelovigen maar om de tegenstelling tussen 'rechtvaardigen' en 'onrechtvaardigen' ('goddelozen' als graaiers en grijpers - zie Psalm 1). 'Niet anders dan recht doen en getrouwheid liefhebben, dat is wandelen met God' (Micha 6:8). 'waar zorg en liefde zijn, daar is God nabij'. Op weg naar een veelvormige mozaïekkerk mag de kerk als leergemeenschap dus vrolijk het een en ander afleren en aanleren.

Van uniforme kerk terug naar veelkleurig messiaans mozaïek
De evangelisten brengen in beeld hoe Jezus in zijn messiaanse, grenzen overschrijdende optreden in conflict komt met een wettisch, angstig-introvert beheer van de bijbelse traditie (rein-onrein, etc). De joodse leidlieden waren al eerder voor die angstig-introverte houding gewaarschuwd in het kleine boekje Jona (een novelle uit de 4e eeuw voor de jaartelling) over die anti-messiaanse profeet die vond dat zijn God alleen de comfortzone van hem en zijn joodse volk te dienen had en niets te melden had aan het verdorven Nineve, dat stond voor de boze en verloren (buiten)wereld.

De christelijk-messiaanse beweging van Jezus als Heer (Grieks: 'Kyrios') is als 'kyrioke' ('wat bij die Heer hoort') te typeren, waar het woord 'kerk' al in doorklinkt. Drie eeuwen later wordt die messiaanse kyrioke-beweging tot kerk, staatskerk zelfs. Maar een kerk als instituut en uniform bolwerk wordt wel gemakkelijk spelbreker van de open, grenzen overschrijdende messiaanse beweging. In het zoeken naar een veelkleurige en veelvormige mozaïekkerk ligt dus de uitdagende terugweg open, van eenvormig bolwerk naar een open, veelkleurig mozaïekachtig netwerk.

18. De kerk moet blijven - maar hoe? - naar een perspectief op geloven en kerk voor morgen

‘De kerk moet blijven...’ Dat spreekt bijna vanzelf voor wie alle activiteitenprogramma’s overziet in het septembernummer van kerkbladen. Tegelijk levert dat zelfde zinnetje veel hoofdbrekers op, want veel kerken blijven vandaag niet, ook al waren ze enkele decennia geleden niet weg te denken.

Dat de kerk moet blijven is gemakkelijk gezegd. maar wat zit er vast aan de vraag naar het ‘hoe verder’? Daarover zet ik enkele lijnen uit aan de hand van drie vragen over onze verhouding met kerk en godsdienst: gisteren, vandaag en morgen. Het verhaal loopt uit op de constatering dat zich een andere gestalte van geloven ontwikkelt die ik ‘postmoderne spiritualiteit’ noem. Een gestalte die kerkelijke en confessionele grenzen overschrijdt en een verbouw van de kerken veronderstelt: van besloten bolwerk voor leden tot een open netwerk voor mensen in Stad en samenleving. Opdat minder kerken gesloopt worden. Ook al moesten we trouwens over die kerkverlaters maar niet te dramatisch doen: ze verlaten doorgaans slechts oude woorden maar niet de waarden van de christelijke geloofstraditie. Die laatste reikt veel verder in onze cultuur dan de muren van de kerk.

Maar toch: de kerk zal wel blijven - maar anders.

de lange weg van kerk en godsdienst als bedding voor het christelijk geloof

Het grote historische verhaal kennen we: de messiaanse geloofsbeweging, die door de eerste eeuwen heen, grenzen overschrijdend, aan het verhaal van haar Heer gestalte poogde te geven. Maar die, als ze rond het jaar 400 de macht krijgt, ook alle bijverschijnselen van machtsmisbruik vertoont: inquisitie,

brandstapels en godsdienstoorlogen tot ver voorbij de Middeleeuwen.

Totdat, enkele eeuwen terug, godsdienst en kerk als heersende macht over het leven onttroond werden. Dat was niet de onttroning van God, maar van een godsbeeld, met ook de vingerafdrukken erop van machtsvertoon en machtsmisbruik.

Juist vandaag is het ontnuchterend die geschiedenis met ook haar schaduwkanten in Europa nog eens te gedenken, als we de gruwelijke beelden en verhalen uit het Midden-Oosten zien langskomen. Godsdienst (b)lijkt - zo wijzen godsdienstwetenschappers aan - altijd weer gebruikt te kunnen worden voor machtsaanspraken, geweld en doodslag.

Het kantelpunt van die onttroning van godsdienst en kerk uit hun machtsaanspraken, enkele eeuwen geleden in naam van de menselijke rede en wetenschap, heette dan ook veelbetekenend 'de Verlichting'. 'God' verdween toen niet definitief achter de horizon maar kwam anders in beeld en ter sprake.

Deze grote lijnen van de geschiedenis weerspiegelen hoe wij met kerk en godsdienst in de laatste decennia nog altijd leven op een uitloper van de Verlichting, met alle verademing en verwarring daarvan. Gods molens malen langzaam. Al lang geen inquisitie met brandstapels meer. Maar wel, vanuit 'het mondiale verstand', vervreemding van traditionele gestalten van geloof en kerk bij een jongere generatie. Dit soort vervreemding werkt als opmaat naar kerkverlating

Verstaan waar we nu staan - secularisatie als dubbele waarheid
Zowel de oorzaak als het gevolg van het afnemende bereik van kerk en godsdienst in hun traditionele gestalte vandaag wordt aangeduid met het woord 'secularisatie'. Als beschrijving van een gang van zaken (historisch - gisteren) en een stand van zaken (sociologisch - vandaag) is dat woord wel duidelijk. Maar met de betekenis ervan vanuit gelovig of theologisch gezichts-

punt ligt het anders. Secularisatie verwijst dan wel naar verdamping van traditionele gestalten van geloof en godsdienst, maar evenzeer naar de aard van de betekenisverandering daarvan. En dat laatste veronderstelt een creatief omdenken.

In de middeleeuwen werd van 'secularisering' gesproken als kerkelijke materiële goederen overgingen in 'wereldlijke' handen - 'verwereldlijking' dus. Toen ten tijde van de Verlichting de theologie onttroond werd als 'koningin der wetenschappen' en de natuurwetenschappen hun eigen begrip van waarheid en werkelijkheid ontwikkelden was dat een vorm van secularisering: de rationaliteit maakte zich los van de eeuwenlange dominantie door de religie. Een klassieke omschrijving van de Verlichting door de filosoof Immanuel Kant spreekt van het 'uittreden uit de onmondigheid waaraan de mens zichzelf had uitgeleverd' ('selbstverschuldigte Unmündigkeit'). De Verlichting met de bijpassende secularisering dus als emancipatie! Dat woord emancipatie misstaat, bijbels gesproken, niet. Integendeel, was de mens naar psalm 8 niet kroon van Gods schepping, een verantwoordelijke rentmeester over zijn wereld!

Maar, er ging bij de Verlichting wel iets mis. Een langdurige strijd ontstond tussen de moderne rationaliteit en de christelijke religie - waar kerk en theologie tot vandaag toe wel in verwickeld zijn. Die strijd kende twee verliezers: de religie en de rationaliteit. De religie raakte geïsoleerd van de zich ontwikkelende wetenschap. Ze verloor aan voeling met de moderne cultuur en veroordeelde die als godloos en goddeloos. Een verengde rationaliteit, los van de religie, raakte ook los van de zorg voor de humaniteit die ze had willen dienen.

In onze tijd, langzaam voorbij komend aan dat gevecht tussen religie en moderne rationaliteit, is er een herkansing. Bonhoeffer muntte het begrip 'mondigheid' voor mens en wereld. En als christelijk geloven echt in gesprek komt met onze postmoderne cultuur ontstaat een postmoderne spiritualiteit. Onder

spiritualiteit versta ik dan een 'beleefd en geleefd geloof', in een zeker contrast met een eerder 'geleerd', d.w.z. door oude leer en kerk bepaald, geloven. Deze spiritualiteit noem ik 'postmodern' omdat ze zich, gaandeweg voorbij aan het gevecht met de moderniteit, op een kritisch-loyale wijze verbindt met de moderne rationaliteit. Kerkelijke, confessionele en religieuze grenzen overschrijdend richt zij zich op een evangelisch gekwalificeerde humaniteit voor mens en wereld. Dat veronderstelt en vraagt om een nieuw doordachte presentie van kerk en godsdienst vandaag.

Hoe verder op weg naar morgen?

Secularisatie, voor zover gevangen in een ondoordacht en toubberig kerkelijk spraakgebruik, is dus een tamelijk hopeloos woord, gericht op restauratie van gisteren. Er kleeft nog de negatieve betekenis van 'verwereldlijking' aan, daterend uit de tijd waarin kerk en geloof zich sterk maakten tegenover de 'wereld' (waar God natuurlijk niet te vinden was). Dat denkschema is van gisteren. De kerk heeft iets met de wereld omdat die 'van God' is. Niet God verdween uit dorp en stad, maar slechts een vermoeide kerk. En de kunst is om het verhaal van die God opnieuw te ontdekken in het geleefde leven van mensen in zijn wereld. De kerk kan bij dat ontdekken van dienst zijn, als ze kan veranderen van dat besloten huis in een open netwerk dat grensoverschrijdend ruimte ademt voor mensen. Een dergelijk (leer)proces van omdenken en omvormen lijkt te realiseren via een tweesporenbeleid: het koesteren van de overgeleverde gestalte van gemeente-zijn als geïnspireerde verspieters van de wereld als beloofd land enerzijds en het vrijmoedig experimenteren met andere gestalten van presentie anderzijds. Die twee sporen behoeven elkaar niet dwars te zitten, laat staan uit te sluiten. Sterker nog, het gemeente-zijn in zijn huidige gestalte groeit her en der al meer of minder toe naar een ander ver-

staan en andere vormen van presentie in bezieling, bezinning en beraad. Grenzen overschrijdend, ruimte scheppend voor pluraliteit, gerichtheid op buurt en stad. Kortom: naar een veranderend verstaan van christelijke spiritualiteit en presentie, als gave en opgave het geheim van God uitspellend en uitspelend in zorg en liefde voor mens en menselijkheid.

19. Naar een kerk met verbeelding

Als kerk en theologie niet bij machte blijken tot een ander verstaan van de geloofstraditie verlaten mensen de kerk, terwijl anderen juist creatief zoeken naar een kerk met toekomst – een ‘kerk met verbeelding’.

Met ‘verbeelding’ doel ik dan op een creatieve eigentijdse en gedurfde verbouwing. Om te weten hoe het zover kwam met de kerk en hoe naar morgen te gaan is het zaak te zien waar de kerk vandaan komt, waar het (haar) om ging en wat haar onderweg overkwam. Het treft dat er in deze tijd nogal wat valt te ‘gedenken’. En gedenken doet men vooral om te leren met het oog op morgen.

kerk tussen macht over en dienst aan mensen

Het is ruim 17 eeuwen geleden (28 oktober 312) dat Constantijn de macht kreeg over het Romeinse Rijk en als keizer Constantijn de christelijke godsdienst tot staatsgodsdienst maakte. Vanaf die tijd vervulde de kerk een cultuurvormende rol die ze behield tot de 18e eeuw toen de Verlichting de kerken in een meer cultuurvolgende, marginale rol drong.

Kerkhistorici vroegen zich vaak af of de overgang van de christelijke geloofsbeweging uit de eerste tot de vierde eeuw naar de gevestigde (staats)kerk wel goed was geweest voor haar. Of dat de machtspositie die haar toen toeviel ‘de zondeval’ van

het christendom inluide waartegen de dienst aan mensen het wel moest afleggen. Macht over en dienst aan mensen – het zijn nog steeds sleutelwoorden, bepalend voor het denken over de toekomst van de kerk en de kerk van de toekomst. Met alle eventuele kortsluiting daarbij: wat de kerk bedoelt als ‘dienst aan mensen’ kan zomaar ‘macht over mensen’ blijken.

De grootste verandering in de geschiedenis van de West-Europese kerk, de Reformatie, 12 eeuwen na Constantijn, is minstens ook te zien als protest tegen macht over mensen ten koste van de dienst aan mensen. De herdenking van de Reformatie als weg van de protestantse kerken over vijf eeuwen heeft daarom een eigen betekenis. Wat de Heidelbergse Catechismus (1563 – ruim 450 jaar geleden), markant belijdenisgeschrift van de PKN, over de kerk te zeggen heeft, geeft echter, veelbetekenend, te denken.

een antwoord uit een voorbije tijd

Over het ‘waarvoor, voor wie en hoe’ van de kerk klinkt daaruit dit antwoord: “Dat de Zoon Gods uit het ganse menselijk geslacht zich een gemeente, tot het eeuwige leven uitverkoren, door Zijn Geest en Woord, in eenheid van het ware geloof, van het begin der wereld tot aan het einde, vergadert, beschermt en onderhoudt; en dat ik daarvan een levend lidmaat ben, en eeuwig zal blijven” (HC Zondag 21, vraag 54)

Het is dit kerkbeeld van toen dat, hoe goed bedoelend en de mondigheid van mensen toentertijd onderstrepnd, de kerk van vandaag dwars zit. Want precies de kortsluiting illustreert met de wereld vandaag. Juist dit gesloten kerkbegrip past niet meer daarin. Hoe kan de gemeente vandaag naar haar zelfverstaan en beeldvorming zich onttrekken aan dit historisch bepaalde, exclusieve kerkmodel, opgetuigd met voor velen vervreemdende geloofswoorden: de eenheid van het ware geloof, verkiezing, voorzienigheid, oordeel en voleinding. Bedenk daarbij dat

dit belijdend spreken in dit leerboekje van de kerk over haar verkiezing tot eeuwig heil ('uit het ganse menselijk geslacht') zich vooral verweert tegen de rooms-katholieke kerk met haar macht en verwerpelijke 'paapse mis'. Zoals ook de twee andere belijdenisgeschriften van de PKN daterend uit die tijd zich leerstellig verweren tegen andere geloofsformaties (rooms-katholiek en remonstrants).

Het lijkt erop dat deze teksten van de vaders weinig te bieden hebben voor de kerk-nu om tot een creatief antwoord te komen op de vervreemding door velen aan de kerk opgelopen.

de kerk tussen vervreemding en vernieuwing

De eigenlijke breuklijn en uitdaging voor de kerk vandaag ligt niet meer bij tijd en thema van deze belijdenisgeschriften maar enkele eeuwen later, in de Verlichting van de 18e eeuw. Als de wetenschap zich losmaakt van de dominante theologie (als 'koningin der wetenschappen') verliezen de gangbare geloofstaal en theologie hun tot dan toe algemene geldigheid. De moderne tijd (ook wel: 'moderniteit') breekt aan waarin theologie en geloof op gespannen voet met de wereld van wetenschap komen. De vervreemding die de kerk vandaag bij mensen oproept illustreert hoe kerk en theologie soms nog meer in gevecht dan in gesprek zijn met de Verlichting voor zover die nog de breuk tussen kerk en cultuur typeert.

Hoe taai is de suggestie (want belijdend in stand gehouden) dat een exclusief en gesloten beeld van de kerk ('uit het ganse menselijk geslacht uitverkoren...' – waar blijft de rest van dat ganse menselijke geslacht verder?) nog steeds als leidend beginsel voor de kerk te beschouwen is? Alsof dit belijdenisgeschrift, van ver voor de Verlichting, als leerboek ter zake taal voor geloof en kerk kan aanreiken in een door wetenschap en techniek gestempelde cultuur waarin wereldbeeld en werkelijkheidservaring van mensen – en daarmee ook hun religieuze zelfverstaan

- ingrijpend veranderden, vergeleken met tijd en cultuur van de reformatie. Zeker, er was dat sympathieke en speels-innemende initiatief van een groep voortvarende predikanten die, naar het model van de Heidelbergse Catechismus, met hun Doornse Catechismus bij deze tijd en haar mensen poogden aan te sluiten. Maar precies dit voorbeeld met zijn beperkte reikwijdte onthult de moeite van kerk en theologie vandaag om tot een brede, eigentijdse taal voor de geloofstraditie te komen.

de kerk als draagster en hoedster van een traditie

Een gesloten kerkbegrip lijkt nog het beste te openen via een herinterpretatie van Jezus. 'Jezus predikte het Koninkrijk; maar wat kwam was de kerk.' Dat is meer dan een theologisch 'bon mot'. Erachter ligt de spannende, maar onmogelijke vraag of 'Jezus deze kerk wil(de)'. Meer voor de hand ligt de vraag hoe de boodschap van Jezus en zijn rijk vandaag de kerkgrenzen kan overschrijden – als er immers meer mensen buiten de kerk door Jezus geïnspireerd zijn dan daarbinnen. Het verstaan van de kerk en de christelijke geloofstraditie komt zo in een ander licht dat onthult: de kerk is niet een doel in zichzelf, ook al suggereert de Catechismus dat. Ze viert niet zichzelf als uitverkoren gemeente, maar ze is er als draagster en hoedster van een traditie die vraagt om een eigentijdse vertolking.

voorbij aan het gevecht - in gesprek met de Verlichting

Naar taal en gestalte vaak nog meer in gevecht dan in gesprek met de moderniteit moet de kerk zichzelf opnieuw (uit)vinden. Het is tijd voor een open kerk met een prominente plaats voor de communicatie met cultuur en samenleving. Het gaat dan om een kerk die, met verbeelding afstand nemend van het oude gesloten model, op een open en eigentijdse wijze gestalte geeft aan de traditie. Verbeelding betekent hier: met beleid durven verbouwen, met aandacht voor de tekenen van de tijd.

Het afbreken van drempels tussen 'binnen' en 'buiten' vraagt daarbij de eerste aandacht. In de ervaring van mensen functioneren de drempels vandaag vooral in negatieve zin. Wie 'binnen' zijn, voelen zich vaker opgesloten en nemen afstand. En meer mensen 'buiten' voelen zich wel bij 'binnen' betrokken, maar vinden daar niet de ruimte die ze zoeken.

Alleen in een open gemeenschap is 'huizen bij de tijd' mogelijk. Dit beeld van Willem Barnard verwijst naar het lied over Jeremia 29 en de 'inclusieve vrede'.

"Zoekt de vrede voor de stad [het Babel van de ballingschap] en bidt voor haar, want in haar vrede zal uw vrede gelegen zijn." Het is tijd voor een kerk die deze 'inclusieve vrede' onbekommerd dient door haar kritische aandacht voor de seculiere wereld van wetenschap en kunst als vindplaats van een postmoderne spiritualiteit en bouwstenen voor de sjaloom van de stad van de mens.

20. Betekenisverandering van geloof en godsdienst - samenvattende conclusie

De bezinning op de crisis van kerk en christelijk geloof blijft dagelijks nieuws, maar lijkt telkens vast te lopen. Waar het woord crisis vooral naar achteruitgang en verval verwijst, lijkt een nieuwe interpretatie van de christelijke geloofstraditie niet eenvoudig. Hoe is de christelijke geloofstraditie vanuit een ander perspectief opnieuw en beter te verstaan?

De bezinning loopt in de praktijk vaak uit op restauratie van het oude en vertrouwde: schaalverkleining en volhardend doorgaan - dat is de boodschap. Deze reactie op de crisis is gegeven met het binnenperspectief van de 'kerkblijvers', dat in deze bezinning domineert; het buitenperspectief van de 'kerkverlaters'

komt nauwelijks ter sprake.

Buitenkerkelijk en ongelovig vallen dan weer samen. De vraag hoe het met kerk en kerkblijvers verder moet wint het zo ruimschoots van de zorg over hoe het met de kerkverlaters verder gaat. Of de laatstgenoemden nu om die zorg verleggen zitten of niet, de vraag wat kerkverlaters beweegt is van groot belang voor een zicht op wat geloofscrisis heet. Een naar binnen gerichte blik leidt gemakkelijk tot een onvruchtbaar restauratief sentiment: hoe kunnen 'wij als kerk' de geslonken gelederen sluiten, nu 'zij' de goede zaak verlieten? Wie theologisch aan de bestaande kerk de exclusieve heilsgestalte van het geloof verbindt, kan moeilijk anders: een ander zelfverstaan van de kerk tast immers haar identiteit aan. Zolang het kerkelijk binnenperspectief overheerst wordt de bezinning op geloof en geloofscrisis op het verkeerde been gezet; ze loopt gemakkelijk uit op verborgen heroïek (wij profetische rest) of tragiek (wij zielige minderheid van getrouwen). Deze benadering van de geloofscrisis vanuit een binnenperspectief noem ik gezichtsbedrog, omdat zij te zeer christelijk geloof met een bepaalde gestalte van kerkelijkheid identificeert. Voor een kritische herinterpretatie van de geloofstraditie is een buitenperspectief nodig, waarin zowel kerkblijvers als kerkverlaters in beeld blijven. Dat perspectief houdt de theologie op spanning en biedt een ander zicht op geloofscrisis (1), secularisatie (2), spiritualiteit (3) en een kerk van morgen (4).

1. geloofscrisis als betekenisverandering van geloof

Met het kiezen van een buitenperspectief bedoel ik dat de geloofscrisis niet vruchtbaar te verstaan is zonder de aandacht voor wat kerkverlaters overkomt en beweegt. En dat is vooral te verstaan vanuit de hedendaagse cultuur als spiegel van de leefwereld en het zelfverstaan van mensen. Wat vanuit het eerste perspectief verlies van geloof heet is vanuit het bredere perspec-

tief van een veranderende cultuur te typeren als betekenisverandering van geloof.

Om van dat laatste iets aan te geven beperk ik mij nu tot twee karakteristieken van de huidige cultuur, het postchristelijke en het postmoderne.

Het postchristelijke karakter ervan toont hoe een machtspositie en een exclusieve waarheidspretentie van geloof en kerk overgaan in een fundamenteel dialogische positie. Dit is geen identiteitsverlies: het woord 'postchristelijk' markeert eerder het afscheid van een ideologie dan van de christelijke geloofstraditie. Postchristelijk betekent voor velen dan wel postkerkelijk; dat maakt hen nog niet onchristelijk.

De tweede karakteristiek, het postmoderne karakter van de cultuur, omvat een fundamentele kritiek en scepsis ten aanzien van de 'grote verhalen' (inclusief de christelijke) met hun ideologische waarheidspretentie en zet opnieuw in bij de vraag naar de humaniteit - en wel via het pleidooi voor een verbrede rationaliteit. Zo wordt duidelijk hoe een veranderende cultuur de veranderingen in geloof en kerk 'aanstuurt'. Het proces van kerkverlating moet dan ook primair van daaruit begrepen worden. Onverschilligheid of ongeloof zijn niet de oorzaak van de geloofscrisis, maar het gevolg van een kortsluiting tussen een verander(en)d zelfverstaan van mensen enerzijds en de traditionele gestalten van geloof en kerk anderzijds. Dat brengt mensen tot afstand of afscheid van de kerk. De onmacht tot verstaan en de onmacht (van de kerk) tot het verstaanbaar maken van de traditie zijn keerzijden van dezelfde medaille. Kerkblijvers en kerkverlaters hebben veel gemeenschappelijk. Kerkblijvers verlaten langzaam oude geloofsvoorstellingen en gedragspatronen; kerkverlaters blijven leven vanuit fundamentele waarden van de christelijke traditie. Niet behoud, resp. verlies van de christelijke traditie is aan de orde, maar betekenisverandering ervan over kerkgrenzen heen. De levensgrammatica van kerkverlaters

verandert niet plotseling. Als oude woorden hun betekenis en zeggingskracht verliezen blijven zij als tevoren meer of minder geworteld in en vervlochten met de christelijke waarden, die de humus van onze cultuur vormen. Deze betekenisverandering van geloof markeert een alternatieve betrokkenheid op de christelijke geloofstraditie en verwijst ook naar een andere betekenis van het woord secularisatie.

2. secularisatie - herkansing voor de christelijke traditie

Het begrip secularisatie verwijst niet naar het einde van het christelijk geloof, maar naar een herkansing voor de christelijke geloofstraditie. Ook de betekenis van dit woord wordt bepaald door het perspectief dat men kiest. Vanuit een binnenperspectief is secularisatie de oorzaak én het gevolg van de geloofscrisis, die de onttakeling van kerk en godsdienst tot gevolg heeft. Daarachter ligt de gedachte dat de moderne cultuur (vooral de moderne rationaliteit) de ramp bij uitstek vormt voor het christelijk geloof. Secularisatie is in deze zin zowel lot als schuld, beide onontkoombaar leidend tot verdamping van geloof. Secularisatie fungeert zo echter als 'bondgenoot' van traditionele gestalten van geloof en kerk; het woord is daarmee gericht op restauratie en reconstructie van het oude. Gisteren is daarin beter dan vandaag en morgen. Daarmee is secularisatie letterlijk en figuurlijk een hopeloos woord: het verhoogt de frustratie en verheldert niet het probleem en het proces van herinterpretatie, waar de christelijke traditie voor staat.

Vanuit een buitenperspectief ligt een ander verstaan van secularisatie voor de hand. De verhouding tussen christelijk geloof en moderne rationaliteit vormt een kernprobleem voor de christelijke geloofspraxis in de huidige cultuur. Sinds de opkomst van de moderne wetenschap ligt daarin een interessante paradox voor de christelijke geloofstraditie: wat haar voorkwam als een bedreiging voor haar identiteit, had zij tegelijk nodig om niet

geïsoleerd te raken van de moderne cultuur. De strijd tussen christelijke geloofspraxis en de moderne rationaliteit, waarvan secularisatie het product en het proces weerspiegelt, kent in feite twee verliezers. De christelijke godsdienst werd verliezer, omdat zij zich isoleerde van de cultuur en het zich daarin ontwikkelende zelfverstaan van mensen. In de marge van de cultuur blijft de moderne rationaliteit nog steeds bedreigend voor haar. De moderne rationaliteit werd ook verliezer, omdat een verengd technocratisch instrumentalisme de menselijke maat en de humaniteit bedreigt. In een kritische cultuurtheologie kan de notie 'secularisatie' er nooit toe leiden geloof te willen of te moeten redden ten koste van de moderne rationaliteit. Omgekeerd zal juist gepoogd worden de rationaliteit in dienst te stellen van de in het evangelie beoogde en beloofde humaniteit. De postmoderne kritiek op een verworden en verengde rationaliteit zou misschien niet nodig geweest zijn, indien de christelijke traditie zich daarmee kritisch-loyaal geëngageerd had. De lange en bange omweg van de orthodoxie via antithese, isolement, emancipatie plaatst haar nu opnieuw voor het project van de Verlichting. Dat betekent een herkansing voor de christelijke traditie. Of is het te laat voor de kerk om het project van de Verlichting opnieuw ter hand te nemen? Dat laatste zou kunnen door haar ideologieën - liberalisme, socialisme, anarchisme en feminisme als 'stiefkinderen van de christelijke geloofstraditie' - te beschouwen als seculiere utopieën van het rijk Gods en in het gesprek daarmee te koersen op een 'oecumene der Verlichting' (F.O. van Gennepe). Secularisatie verwijst zo niet naar wat verloren ging, maar naar wat nog niet gevonden werd en waarvan een postmoderne spiritualiteit een signaal zou kunnen vormen.

3. postmoderne spiritualiteit als alternatief

Er ontstaat vandaag zoiets als een postmoderne spiritualiteit, die de gangbare scheiding tussen geloof en ongeloof, godsdien-

stig en ongodsdienstig relateert en die kerkelijke, religieuze en confessionele grenzen overstijgt. Er is een 'gemeenschappelijkheid in contrast' tussen secularisatie en spiritualiteit. Zoals secularisatie doorgaat voor de oorzaak van de geloofscrisis, zo wordt spiritualiteit omarmd als de oplossing ervan. Vanuit een binnenperspectief kan spiritualiteit in dienst staan van een consolidatie van traditionele gestalten van geloof (evangelische en charismatische revival). Ik richt mij hier vooral op een buitenperspectief, waarin de postmoderne cultuur en de christelijke geloofstraditie in een kritisch-loyale dialoog op elkaar betrokken worden. Wat is er te zeggen over inhoud, identiteit en reikwijdte van die postmoderne spiritualiteit? Ze weerspiegelt een betekenisverandering van geloof en belichaamt een creatieve reactie op het onvermogen zich te herkennen in traditionele gestalten van kerk en godsdienst. Door haar dialogische positie in de breedte van de cultuur is ze eerder te typeren als een concrete levensinzet dan als een dogmatische set geloofswaarheden. Deze creatieve inzet is als ontvankelijkheid te verstaan. Verbonden met de christelijke geloofstraditie wordt zij mede gevoed vanuit een breed palet aan religieuze en seculiere zingeving. Een persoonlijk mozaïek van zingeving neemt steeds vaker de plaats in van de gangbare gestalten van godsdienst. Waar de betekenis van die godsdienstigheid als 'vanzelfsprekende' zingeving afneemt, neemt die van persoonlijke zingeverarbeid van mensen toe. Inhoudelijk gesproken lijkt deze spiritualiteit er niet primair op gericht 'het geloof in God' te verantwoorden en te verkondigen; eerder wil zij het geheim van fundamentele menselijkheid ontdekken en onthullen. Voor zover het spreken over God daarvoor als vruchtbaar ervaren wordt, is dat zinvol en verrijkend. Geloof in God staat hier primair in de context van menswording van de mens; het gaat om 'mensen als verhaal van God' (Schillebeeckx).

Haar identiteit vindt deze spiritualiteit in een beweeglijke

dialogo met 'oude ketterijen': tussen gnosis en agnosticisme. Kettters waren en zijn vaak creatief en in hun vragen bieden zij onbetaalde rekeningen vanuit het verleden aan: in het agnosticisme de ontmoeting met het moderne weten, in de gnosis de ontmoeting met de speculatieve wijsheid. In het verlengde daarvan kan deze spiritualiteit zowel ethisch als mystiek gericht zijn. Maar de boom van christelijke spiritualiteit is altijd aan de vrucht van een gekwalificeerde humaniteit te herkennen en te toetsen. Dat geldt ook voor deze postmoderne spiritualiteit in haar veelkleurigheid. Waar die zorg voor een fundamentele menselijkheid te vinden is, kan - uitgesproken of onuitgesproken - het koninkrijk Gods niet ver weg zijn.

De reikwijdte van deze spiritualiteit overstijgt, zoals gezegd, traditionele grenzen tussen binnenkerkelijk en buitenkerkelijk, kerkblijvers en kerkverlaters. Zou de kerk, na ooit mede een bron voor deze spiritualiteit gevormd te hebben, nu ook bedding en ruimte daarvoor kunnen zijn?

4. kerk van de toekomst - van bolwerk naar netwerk

Betekenisverandering van geloof, secularisatie als herkansing voor een 'verstandhouding' tussen moderniteit en christelijke geloofstraditie, postmoderne spiritualiteit, die kerkelijke, confessionele en religieuze grenzen overstijgt - dit alles roept de vraag op naar een nieuw zelfverstaan van de kerk 'aan de crisis voorbij'.

kerk verandert met de cultuur

In de eerste plaats, een blik op de geschiedenis toont hoe de gestalte van de kerk mét de cultuur verandert. In een premoderne cultuur was de kathedraal uitdrukking van de symbiose tussen kerk en cultuur. In de moderne cultuur werd de kerk gemakkelijk maar noodlottig tot bolwerk tegenover de cultuur.

Maar, in de postmoderne cultuur erodeert dit bolwerk. De

muren van de kerk worden poreus, de deur kan niet meer dicht, als zij eenmaal opengegaan is. Mensen lopen in en vooral uit. Vanuit het binnenperspectief van de kerk is dat jammer; vanuit een buitenperspectief een kans om tot een nieuwe verhouding tot de cultuur te komen. Daarin past een kerk als netwerk: een open structuur met knooppunten van ontmoeting tussen kerk en cultuur, waarin het meer om geleefde en beleefde waarden dan om woorden van een geloofsleer gaat.

herinterpretatie van de christelijke geloofstraditie

In de tweede plaats, voor heden en toekomst moeten kerk en theologie daarom een interpretatiekader ontwikkelen om kerkverlating te verstaan als signaal tot herinterpretatie van de christelijke geloofstraditie. Een kerk als open ruimte voor dialoog en dienst aan mens en menswording deelt de wereld niet meer op in gelovigen en ongelovigen. Niet de opbouw van een religieuze gemeenschap 'voor leden', maar een pastoraal-diaconale presentie in de samenleving kan beter de kern van dit zelfverstaan vormen. Dat markeert wel een breuk met de traditie, waarin de kerk meer vertrouwd was met het bewaken van grenzen dan met het bewaren en scheppen van ruimte. Dit ruimte-profiel vraagt niet slechts een drempelverlaging, maar een ingrijpende verbouwing die een ander zelfverstaan onthult. In de praktijk dient die 'ruimte-kerk' zich al aan in een kerk 'voor het hele dorp'; een kerk 'voor gelovigen en ongelovigen' in een nieuwbouwwijk; een binnenstadskerk, die kunst, cultus en cultuur op elkaar betreft; een kerk als 'inloophuis' voor een buurt. De theologie moet zo'n 'kerk binnenstebuiten' (Hoekendijk), die haar ark-concept inruilt voor een markt-concept, doordenken: 'buitenkerkelijk' wordt dan een nogal betekenisloos woord. In zijn studie over secularisatie (1968) betoogde A.J. Nijk hoe vervlochten cultuur en godsdienst (cultus) zijn. Cultuur is in oorsprong godsdienst: de grondvorm van beide is 'het aan een

laatste werkelijkheid toegewijde handelen', dat zich in sacrale én profane gestalten voltrekt. Godsdienst is primair aan dat toegewijde handelen en niet aan rituele vormen te toetsen. Tillich's cultuurtheologie is daaraan niet vreemd, evenmin als het pleidooi de theologie te 'transformeren van binnenkerkelijk georiënteerde doctrine naar culturele dialoog-wetenschap'. Alleen zo komt de theologie niet mét de kerk in de marge terecht, maar komen beide dicht bij het hart van de cultuur, om daarin gestalte te geven aan de compassie, mededogen en menselijkheid voor de wereld als beloftevolle schepping.

APPENDIX

Om verder te lezen

boeken

Sporen van God in het dorp, *Jacobine Gelderloos*, 2018 Kokboekencentrum, Utrecht 174 pag. prijs € 15,00 over de vraag hoe dorpskerken kunnen blijven bestaan, verbonden met het PKN-project www.dorpskerken.nl

Waarblijft de kerk?, *Erik Borgman* 2015 Adveniat-Halewijn, Baarn 158 pag. prijs € 20,00 gedachten over opbouw in tijden van afbraak

Aantrekkelijke kerk, *Erik Sengers*, 2015 Eburon, Delft 168 pag. prijs € 20,00 Nieuwe bewegingen in kerkelijk Nederland op de religieuze markt

Kerksluiting: einde of nieuw begin?, *Cor Schaap(red)*, 2013 Narratio, Gorinchem 96 pag. prijs € 11,00 over de dagelijkse, moeilijke praktijk van het proces en verdriet en teleurstellingen bij het afstoten van kerkgebouwen.

Een geschiedenis van God, *Karen Armstrong*, 2014 de Bezige Bij, Amsterdam 512 pag. prijs € 21,00

Genoemde boeken zijn verkrijgbaar bij www.kerkboek.nl

gratis digi-boeken

Oudere boeken en rapporten/studies/nota's zijn met enig speurwerk ook via internet te vinden en downloaden, zoals rond dit thema:

Christenen in Nederland, *Sociaal en Cultureel Planbureau*, december 2018 178 pag. Kerkelijk deelname en christelijke gelovigheid

Mozaïek van kerkplekken, *Dienstencentrum Protestantse Kerk*, 2018 62 pag. over verbinding tussen bestaande en nieuwe vormen van kerk-zijn

Aantrekkelijke kerk, *Erik Sengers*, 2015 Eburon, Delft 168 pag. Nieuwe bewegingen in kerkelijk Nederland op de religieuze markt

Deze PDF-bestanden zijn voor de lezers van dit boek op te vragen bij: lvdherik@narratio.nl

Heeft de kerk als gemeenschap van bezieling, bezinning en beraad nog toekomst in de postmoderne cultuur vandaag? Jawel, als die kerk met verbeeldingskracht leert van hoe het ooit begon met de kerk: als die open, grenzen overschrijdende messiaanse beweging met haar inspiratie en creativiteit. Maar als de verbeelding stolt, dan stokt ook de traditie, de voortgang van overlevering en beweging. En dat gebeurde vaak, door de geschiedenis heen en tot vandaag toe.

De schetsen in dit boekje willen het woord 'kerk' nog eens opnieuw spellen naar zijn eigenlijke en letterlijke betekenis als 'wat van de Heer is' (kyrioke, naar het griekse woordje 'kyrios' voor Heer).

En dan mag en moet er vandaag, met het oog op morgen, veel gaan schuiven.

Dat gebeurt in een viertal delen Er is de verbeelding als 'blik-opener' op de bijbelse verhalen en geloven vandaag. Er is de hedendaagse cultuur die niet langer te zien is als vijand, maar als vindplaats van christelijke spiritualiteit. Er is de geschiedenis van eeuwen die, nieuw en anders, te (ge)denken geeft over God en godsbeelden vandaag. En tenslotte is er de kerk als leergemeenschap, die - voorbij aan kramp over krimp - vrolijk mag leren over de betekenisverandering van geloof en kerk voor morgen.